

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA BOHEMISTIKY

KAZATELSKÁ TVORBA VÍTA JAKEŠE
SERMONS BY VÍT JAKEŠ

Magisterská diplomová práce

Bc. JANA JANČÍKOVÁ

Česká filologie

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Olomouc 2023

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci 26. 4. 2023

.....

Bc. Jana Jančíková

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucí své práce Mgr. Janě Kolářové, Ph.D. za ochotu, vstřícnost a cenné poznámky při zpracovávání magisterské diplomové práce.

Obsah

Úvod.....	6
Tvorba a život Víta Jakeše	8
Dějiny luteránství v Čechách	9
Kázání jako literární žánr	12
Luteránské a protestantské kázání.....	14
Jakešova kazatelská tvorba	17
1. Kázání o příčinách konce světa.....	17
1.1 Příchod Antikrista	20
1.2 Apokalyptické myšlenky Víta Jakeše	21
1.3 Hříšníci a jejich hříchy	23
1.3.1 Obecné dělení hříšníků ve spise <i>Tractatus de Apostasia</i>	25
1.3.2 Další skupiny hříšníků v <i>Kázání trojím</i>	27
1.4 Způsoby pokání.....	28
1.4.1 Pokání v pojetí Víta Jakeše	29
1.5 Boží tresty	30
1.5.1 Dělení trestů v <i>Tractatus de Apostasia</i>	31
1.5.2 Podoba trestu – přírodní katastrofa	32
1.5.3 Podoba trestu – válka	34
1.5.4 Podoba trestu – nemoc	35
2. Kázání o moru.....	36
2.1 Jakešova <i>Zpráva o moru</i>	36
2.2 Šíření a léčba moru	37
2.3 Kazatelé a strach ze smrti.....	38
2.4 Líčení útěku jako jediného řešení	40
2.5 Mor a možní viníci.....	41
3. Moralizující kázání	43
3.1 Exemplum	44

3.2 Důležitost křtu.....	44
3.3 Reformační moralistní spisy v novověku.....	45
3.4 <i>Zrcadlo rodiny bezbožné</i>	46
3.4.1 Obraz dětí v <i>Zrcadle rodiny bezbožné</i>	47
3.4.2 Obraz rodičů v <i>Zrcadle rodiny bezbožné</i>	47
3.4.3 Obraz ženy a dcery v <i>Zrcadle rodiny bezbožné</i>	49
4. Pohřební kázání.....	52
4.1 Pohřeb šlechty.....	53
4.2 Albrecht Václav Smiřický ze Smiřic a jeho rod.....	54
4.3 <i>Processus aneb vypsání slavného a dobrého a vzácné paměti</i>	55
4.3.1 <i>Správa a obrana autora o učinění a vytlačení dvojího kázání</i>	56
4.4 <i>Monumentum</i>	57
Závěr	59
Anotace	62
Seznam použité literatury	64
1. Primární literatura	64
2. Sekundární literatura	64
3. Internetové zdroje	68

Úvod

Přestože je dnes kazatelství již prakticky vytlačeno na okraj literární tvorby a už se jen stěží dá hovořit o kázání jako o oblíbeném literárním žánru, ve středověku a raném novověku fungovalo jako nejrozšířenější a nejoblíbenější literární žánr, který spojoval všechny vrstvy společnosti, u lidových vrstev se pak stal jedním z nejdůležitějších prvků morálního a náboženského formování posluchačů. Kázání bylo považováno za dobové masmédiu, protože v sobě kombinovalo dobový narativní fond, jistou úroveň vzdělanosti i odkazy na jiné autority. Je důležité si uvědomit, že víra byla pro tehdejšího člověka jedním z klíčových existenciálních rozměrů, bez něhož si prakticky nedokázali svůj život představit. Lidé díky pravidelné účasti na bohoslužbách obraceli pozornost ke svému nitru, prohlubovaly se otázky svědomí, viny a trestu.

Kazatelé fungovali jako učitelé, morální autority ve společnosti, rádci, kteří kázali o tom, jak společnost vypadá nebo jak by podle nich vypadat měla, vykládali biblický text, hovořili o dobrotě, lásce a pomoci, ale i o konci světa, hříších, přírodních a společenských katastrofách a Božích trestech.

Pro věřící byl kazatel vzor, jehož způsob kázání se v ngramotné společnosti stával zdrojem informací a útěchou.

V rámci diplomové magisterské práce se budeme věnovat životu jedné z osobností, která svým kazatelským působením bezpochyby ovlivnila řadu svých posluchačů. Jedná se o protestantského – konkrétně luteránského – kazatele Víta Jakeše, tvořícího na přelomu 16. a 17. století, době těžké a nestabilní politické a ekonomické situace v českých zemích. Nejprve se krátce podíváme na jeho osobní život, jelikož Jakeš nepatří mezi úplně známé osobnosti českých dějin, a také souhrnně představíme jeho tvorbu včetně děl, která nebudou ústředním předmětem diplomové práce.

Stručně objasníme, kdo jsou to luteráni a jaké bylo jejich postavení ve společnosti, nastíníme jejich počátky od Martina Luthera, přes evropskou reformaci, až po jejich násilné umlčení v Čechách v roce 1620 a následný exil nebo rekatolizaci.

Dále vysvětlíme pojem kázání a popíšeme, jak se liší protestantské (konkrétně luteránské) kázání od toho katolického. Vyzdvihneme jejich základní rysy a ukážeme, jak se projevují i v kazatelské tvorbě Víta Jakeše.

Při práci jsme vycházeli z digitalizovaných česky psaných Jakešových textů vydaných do roku 1620. Jeho vlastní tvorbu rozdělíme do třech základních okruhů. První je kázání o blížícím se konci světa, včetně přírodních katastrof. Rozebereme, jak se takové kázání lišilo od ostatních, jaké jsou jeho základní principy, zaměříme se i na otázku lidského hříchu a Božího trestu a na to, jak takový konec světa vypadal v pojetí Víta Jakeše. Budeme vycházet ze spisů *Kázání dvoje*, *Kázání troje léta šestnáctistého osmého*, *Kázání o zadržování a vyvozování*, *Tractatus de Apostasia* a *Zpráva o moru*, jemuž budeme díky jeho důležitosti pro dobovou společnost a částečně i odlišnosti od ostatních kázání věnovat celou kapitolu zvlášť. Zaměříme se přitom i na možnou léčbu moru, jeho různé projevy, ale také na to, jak byla tato nemoc Jakešem vnímána. Druhý okruh se bude věnovat výchovnému kázání, opět vysvětlíme, jak takové kázání vypadalo, co je pro něj charakteristické, ale také proč je pro luterány důležité. Budeme vycházet z Jakešova spisu *Zrcadlo rodiny bezbožné*, ale zmíníme se i o dalších jeho spisech, včetně těch, které pojednávají o důležitosti křtu nebo posvátnosti manželství. Krátce se také podíváme, jaké postavení měla žena ve společnosti luteránů a jak toto její postavení popisoval Vít Jakeš. Třetí okruh se bude věnovat pohřebnímu kázání, opět popíšeme, jak takové kázání vypadalo a jaké jsou jeho základní rysy. Popíšeme také pohřeb šlechtice, konkrétně Václava Albrechta Smiřického, a objasníme, proč byl pro luterány důležitý. Poté se zaměříme na dva Jakešovy spisy *Monumentum* a *Processus*.

Cílem práce je popsat a shrnout základní charakterové rysy Jakešovy kazatelské tvorby a odpovědět na otázku, do jaké míry přejal německé luteránské rysy tvorby, popřípadě, jak je upravil.

Tvorba a život Víta Jakeše

Kazatel Vít Jakeš se pravděpodobně narodil v roce 1571 v Přerově nad Labem. Podle své rodné obce si ke jménu připojoval přídomek Přerovský.

O jeho životě toho není mnoho známo. Byl luteránským kazatelem, určitou dobu působil jako farář v Kralovicích u Uhříněvsi, v Tuklatech, ale také v zahraničí ve Wittenbergu a na konci roku 1618 v Praze na faře u Svatého Havla. Byl jedním z kazatelů, kteří měli možnost nabídnout poslední útěchu odsouzcům při staroměstské exekuci.¹

Aktivní tvorbě se věnoval na počátku 17. století a za svůj život napsal přes dvacet spisů, z nichž byla více než polovina vydána do roku 1620 v Praze. V roce 1621 byl spolu s dalšími luterány vykázán z Prahy, do roku 1623 se zdržoval v Kutné Hoře a odtud později odešel do exilu – a to pravděpodobně do saského města Pirna. Pobýval také ve Freiburgu a později v Drážďanech, kde se živil jako učitel a spisovatel² a kde také roku 1648 umírá.³

Celý svůj život se zabýval teologickými a etickými otázkami.

V teologických kázáních se věnuje výkladu Písma svatého a jeho interpretaci, ale i bližícímu se konci světa, lidským útrapám, nedostatečnému pokání, modlitbám, Božímu hněvu a následným trestům, a to většinou v podobě sucha nebo moru. Mezi knihy s touto tematikou se řadí např.: *Decalogus Dei neb přikázání deset* (1602), dále *Tractatus de Apostasia* (1608), *Kázání troje [o vojně]* (1608), *Zpráva o moru* (1613), *Knížka o povětrí země české* (1613), *Kázání o kobyilkách* (1613), *Kázání dvoje – kázání o zadržování dešťů a uvedení sucha prudkého* (1615) nebo *Kázání o zadržování a vyvozování, neb vylévání dešťů* (1615).

¹ O pražské exekuci a roli Víta Jakeše v ní se zmiňuje také J. A. Komenský: „Když rathauzský hospodář, že čas večere jest zvěstoval, oni jeden na druhého pohlédajíce, řekli, žeť jim sic té večere potřeba již není, avšak pro společné se potěšení nepohrdnou tím poseděním. Tu jeden ubrus prostíral, druhý talíře rozkládal, jiný před stolem modlitbu zřikav, krmě rozdělaval, jiný vzpomínal, že to již na zemi poslední večere, zítra s Kristem v království nebeském že stolisti budou... Což když jim pověděno, kněz Vít Jakeš o poslední Kristově na zemi večeri a Jidášovu Krista s učedníky jeho kormoučení mnoho pobožně rozmlouval.“ In: KOMENSKÝ, Jan Amos. *Historie o těžkých protivenstvích země české*, 1888 s. 165

² Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. V Praze: J. Otto, 1897. sv. 12, s. 1023

³ TRUHLÁŘ, Antonín, Karel HRDINA, Josef HEJNIC a Jan MARTÍNEK. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, s. 418–419

Ve spisech zaměřených na etické otázky se Jakeš snaží čtenáře poučit a upozornit na správné křesťanské chování, výchovu dětí a přístup k manželství. Jako příklad můžeme uvést: *Důvodů šest dostatečných o nemluvnětkách* (1605?), *Spis o svatém manželském stavu* (1610), *Via Patrum – to jest: cesta otcův* (1611) nebo *Zrcadlo rodiny bezbožné* (1615).

Ve vyhnanství (v německé Pirně) napsal a vydal celkem devět knih. Jedna z nich je např. i historiografická polemika *Obrana kalichu neb – Historie spisu církevního o založení, vzrostu, způsobu i losu jako prvotní, tak i v království českém církve Kristovy, tělo i krev Krista Pána pod obojí přijímajících od času Bořivoje až do roku 1631* (1631–1635?)⁴, která popisuje zrod přijímání podobojí na našem území. Ve čtyřicátých letech vydává latinské knihy, v nichž popisuje utrpení českých protestantů doma, ale i v zahraničí, a projevuje se zde i jeho silné apokalyptické vidění světa ovlivněné nuceným odchodem ze země: *Supplicatio vel fervida ac ardens precatio Iehovae sacrosanctae trinitati* (1640), *Prognosticon in tempora hujus saeculi* (1642)⁵ a *Exilium Sanctorum* (1647).

Dějiny luteránství v Čechách

Luteránství je náboženský fenomén, u jehož zrodu stáli němečtí teologové Martin Luther a Philipp Melanchthon. Oba vzdělaní muži byli již od dob svých studií kritiky katolické církve, avšak Martin Luther se do otevřenějších sporů dostal až vydáním tzv. *95 tezí* neboli *Disputací o moci odpustků*, v níž zkritizoval zneužívání světské moci a prodej odpustků za peníze, a to i falešnými zprostředkovateli. Pokání má být podle něj záležitost pouze vnitřní a koupě odpustku neodčiní hřích, který člověk spáchal.⁶ Tyto teze byly prý přibity na dveře wittenberského zámeckého kostela, aby byly dostupné pro všechny návštěvníky, a později se díky knihtisku rozšířily i do jiných měst (i zahraniční). Dále prosazoval zrušení celibátu u kněží, volné bádání a studium Písma v národních jazycích bez omezujících církevních autorit a možnost

⁴ Neví se přesné datum vydání, jelikož je originální výtisk částečně poničený a nekompletní, obvykle se ale uvádí, že byl vydán mezi léty 1631–1635.

⁵ VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury*, Díl 1., s. 621–623

⁶ JUST, Jiří. *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, s. 36–37

otevřenějšího a dostupnějšího studia dívkám. Zastával také názor, že církev by neměla nutit člověka k víře a měla by akceptovat jeho vlastní rozhodnutí.⁷

Jeho myšlenky silně ovlivnily celoevropské náboženské smýšlení 16. století a stály na počátku procesu zvaného evropská reformace.⁸

Českým zemím, které v té době zažívaly vlastní spory mezi kališníky a katolíky,⁹ se Lutherovy myšlenky zprvu vyhýbaly. Vše změnil až otevřený spor s protireformátorem a Lutherovým oponentem Johannem Eckem, který Luthera obvinil z podpory Jana Husa a ze sdílení kacířských myšlenek. Po přečtení Husových spisů se Luther veřejně přihlásil k jeho odkazu, názorům a učení, zpochybnil autoritu kostnického koncilu a ohradil se proti Husově nespravedlivému upálení.¹⁰

Díky tomuto kroku našel Luther v českých zemích své příznivce, které za svůj život několikrát navštívil a s některými z nich udržoval blízké kontakty až do smrti (např. Jednota bratrská), podle jiných byly jeho myšlenky až moc radikální a změny, které navrhoval, v praxi nepřijatelné.

Přibližně od dvacátých let 16. století se utrakvisté (kališníci) začali dělit na dvě skupiny: konzervativní činitelé, kteří měli silné zastoupení v konzistoři, hájili staré zvyky a částečně se tak přibližovali zpět ke katolické církvi, tzv. *staroutrakvisté*, a radikálnější proud nakloněný Lutherovým myšlenkám, tzv. *novoutrakvisté*.¹¹

U nás Lutherovy názory nejvíce zaujaly německy mluvící katolické obyvatele sídlící v severních a západních Čechách, kde postupem času vznikaly

⁷ Tamtéž, s. 41

⁸ Evropská reformace se vyhradila proti jednotnému smýšlení katolické církve. Poté, co proběhla, začalo vznikat velké množství protestantských církví, které se snažily navrátit k tradičním hodnotám křesťanství a odpoutat se od vlivu katolické církve a papeže.

⁹ Počet kališníků byl v českých zemích obrovský, uvádí se, že na konci 15. století bylo kališníků více než 70% a jejich množství (i během 16. a 17. století) stále rostlo. Většina českých měst a vesnic se hlásila ke kališnictví. Katolíci se oproti tomu shromažďovali v okolí Chebska, v jižních a západních Čechách a ve velkých královských katolických městech na Moravě – Olomouc, Znojmo, Brno a Jihlava. In: RADA, Ivan.; *Dějiny země Koruny české, I: Od příchodu Slovanů do roku 1740*, s. 240–243

¹⁰ JUST, Jiří. *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, s. 37

¹¹ Tamtéž, s. 45

nejsilnější komunity podporovatelů. Reformace se nevyhnula ani Moravě a původním královským katolickým městům.¹²

Příznivci Martina Luthera začali být katolíky posměšně označováni jako luteráni, tento název se později ujal a stal se oficiálním ve snaze odlišit luteránskou víru od ostatních reformačních církví.

V poslední třetině 16. století dochází k urychlení vývoje situace, v Čechách i na Moravě se luteráni po neúspěšných pokusech o vlastní podobu konfese¹³ hlásí k původním překladům augsburské konfese, kterou sepsal a předložil na říšském sněmu králi Karlu V. ve třicátých letech Philipp Melanchthon. Na trůn nastupuje Maximilán II., od nějž se očekával větší příklon k nekatolickým stavům, do Prahy přichází jezuité, kteří se zasazují o postupnou obnovu a opětovné upevnění pozice katolické církve, a stupňují se otevřené spory s Jednotou bratrskou, která se odklání od Lutherova učení, a část jejich členů se přiklání k jinému reformačnímu směru, který neměl v českých zemích až takový ohlas – kalvinismu. Jednotlivé protestantské církve chtějí mít vlastní oficiální konfesi, která sice bude vycházet z augsburské, ale bude zahrnovat i potřeby místních.¹⁴

Všechny dosavadní spory vrcholí v roce 1575 vydáním České konfese, kterou panovníkovi Maxmiliánovi II. předložily zemské stavy, a Maxmilián II. se – byť pouze ústně – zapříisáhl, že bude tuto konfesi dodržovat. Písemně byla potvrzena až o několik let později Rudolfem II., a to v roce 1609, kdy vešla ve známost jako Rudolfův Majestát, který umožnil náboženskou svobodu, založení vlastních sborů, kázání v rodných jazycích, rozvoj vlastních škol spolu s rozvojem jejich učení a rozšíření stavby kostelů. Rok 1609 je tak považován za rok oficiálního založení luteránské církve u nás.¹⁵

Původní nadšení však brzy vystřídala frustrace, luteráni neměli dostatek peněz na chod institucí a nepomohla jim ani válečná situace mezi léty 1618–1620. Po prohře českých protestantských stavů a popravě 27 českých pánů byli nekatoličtí

¹² Například olomoucký biskup Stanislav Thurzo byl silným odpůrcem Lutherova učení, snažil se navrátit monopol katolické církve mj. pomocí veřejného pálení a zákazu Lutherových knih či uvěznění svých odpůrců. In: tamtéž, s. 55–56

¹³ Od poloviny 16. století se objevovaly pokusy o sepsání moravské konfese nebo prostějovské konfese. In: Tamtéž s. 83–86

¹⁴ Tamtéž s. 83–89

¹⁵ Tamtéž s. 90–92

duchovní postavení před rozhodnutí – přechod ke katolické víře, nebo odchod do exilu. Většina z luteránů se rozhodla pro odchod a postupně se usazovali v Pirně, Drážďanech, Freiburgu a v dalších saských obcích,¹⁶ přičemž většina z nich stále doufala v brzký konec války a návrat domů.

Konec nadějí však představoval podpis Vestfálského míru, který byl uzavřen 24. října 1648. Většina emigrantů tak musela až do své smrti zůstat mimo svou vlast a ze strachu před pronásledováním se schovávat.

Kázání jako literární žánr

Základní definice uvádí, že kázání je duchovní řeč (nebo písemně či knižtiskem fixovaný text), jejímž primárním úkolem je rozkazovat, napomínat, upozorňovat, trestat či vytykat, ovlivnit posluchače, připomenout mu duchovní pravdy či jej poučit. Cílem kázání je působit na jejich morálku, šířit povědomí o náboženství a vzdělávat okruh posluchačů či čtenářů. V širším slova smyslu je chápáno jako zvěstování slova Božího ve jménu Ježíše Krista, v užším jakožto výklad a převyprávění Písma.¹⁷

V raném novověku – i s ohledem na vynález knižtisku – kázání nabylo pro společnost většího významu a důležitosti. Kazatelé mohli mnohem jednodušeji vydávat náboženské a společenské spisy, obracet šlechtu a vzdělanější vrstvu společnosti (později také měšťany) na víru, nabídnout jim jinou formu výkladu Bible, poučit je a zároveň pobavit, a to i za hranicemi země.¹⁸

Kazatelství je klíčové nejen z hlediska vzdělávací, umělecké (a částečně i zábavné) funkce, ale také z hlediska funkce výchovné. Kazatelé mají možnost informovat o událostech ze světa a stávají se tak často jediným zdrojem informací nevzdělaných lidí. Svým projevem mohou posluchače poučit či na něco upozornit, mohou jej zastrašit, ale také pochválit a podpořit ve správném počinání v rámci svého vyznání.¹⁹

¹⁶ Tamtéž s. 92–93

¹⁷ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 295–301

¹⁸ SLÁDEK, Miloš. *Česká jednotlivě vydaná sváteční a příležitostná kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Disertační práce, s. 9

¹⁹ VOIT, Petr, *Encyklopedie knihy: starší knižtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, heslo: Kázání

Obvykle se rozlišují dvě (případně tři) podoby kázání, a to kázání nedělní a sváteční a kauzální (příležitostné). Kázání nedělní se opakuje v pravidelných intervalech, vychází z Bible a odpovídá posluchači na nejčastější otázky spojené s vírou, připomíná mu věroučné pravdy a zároveň v sobě nese mravoučné a etické poselství doplněné vhodnými citáty z nejen Písma, ale i z děl dalších uznávaných autorit – nejčastěji současných duchovních otců, historických myslitelů a filozofů. Často bývá také odkazováno na antiku, výroky a myšlenky antických myslitelů, filozofů a na jejich díla.²⁰ Při nedělním kázání byla důležitá provázanost jednotlivých chvalořečí tak, aby nakonec vytvořily jeden tematický celek. Sváteční kázání je kázání nedělnímu velmi podobné, taktéž je spojeno s jistou mírou periodicity, nicméně pro něj nebyla až tak důležitá vzájemná provázanost jednotlivých chvalořečí a při významných svátcích mohli být k tomuto typu kázání přizváni i kazatelé z jiných měst, aby posluchači mohli zhodnotit jejich rétorický um a pozorovat gestikulaci či kazatelův „zápal“ do prezentované látky.²¹ Nedělní a sváteční kázání bývala časově náročná, proto se prokládala zábavnými vložkami jako např. vhodně zvolená exempla, jazykové hříčky či zpěv.²²

Kauzální kázání má specifickou povahu, název je odvozen z latinského *casus*, což znamená příležitost, případ nebo událost. Na rozdíl od předchozího typu kázání nebylo vykonáváno pravidelně, ale bylo svázáno s nejrůznějšími událostmi či příležitostmi. Mohlo být také věnováno konkrétnímu člověku nebo dosud neznámému svatému. Je tedy více situační a aktuální. Posluchači jsou při kauzálním kázání seznámeni nejen s biblickým textem, ale také s mravoučnými moudry, obecnými pravdami a informacemi o události, pro niž je vytvořeno. Publikem je také očekáváno jakési emocionální vcítění kazatele, a to zejména při kázání pohřebním, kázání o manželství nebo o křtu. Patří sem také kázání věnovaná různým výročím či svátosti, kázání vytvořená na počest dokončení stavby kostela nebo např. kázání spojená s příchodem nového kazatele.²³

²⁰ SLÁDEK, Miloš. *Česká jednotlivě vydaná sváteční a příležitostná kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*, s. 10

²¹ Tamtéž, s. 12

²² Tamtéž, s. 9

²³ LIGUŠ, Ján, Tomáš BUTTA a Pavel KOLÁŘ. *Kazatelství v kontextu tradice a přítomnosti*, s. 220–221

Během 17. a 18. století se kazatelství rozdělilo do dvou proudů (kazatelských škol). Prvnímu proudu se říká humanistický nebo klasický, protože se drží starší kazatelské tradice 16. století, inspiruje se antickými vzory, preferuje uměřenost ve výstavbě řeči a vytříbenou jazykovou obraznost. Pro humanistické kazatele byla důležitá srozumitelnost promluvy a vzdělání posluchačů nebo čtenářů v základních otázkách víry. Tento způsob přednesu byl typičtější spíše pro protestantské kazatele, mezi něž řadíme i Víta Jakeše. Druhý proud se nazývá konceptuální nebo barokní/manýristický a vychází z italského *conchetto* a znamená překvapivý nebo duchaplný nápad. Hlavní koncept tohoto proudu spočívá v rozvíjení konkrétní myšlenky, jež vychází z Bible a jež je následně potvrzena duchovním otcem nebo jinou autoritou. Kazatelé se pak často vyjadřují v různých metaforách či alegoriích, používají slovní hříčky nebo vypointované příběhy, které jsou zároveň humorné.²⁴

Luteránské a protestantské kázání

Největší část literární produkce protestantů tvořila náboženská literatura a kázání, v němž byl kombinován národní jazyk a latina a které se stalo hlavním pilířem vztahu mezi vzdělaným duchovním (knězem) a obyčejným nevzdělaným člověkem neznalým latiny nebo němčiny.

Ve své podstatě je luteránské kázání velmi podobné kázání katolickému, liší se od sebe pouze v několika drobnostech. Pro luteránský typ kázání byl typický vytříbený mluvený projev a pro přednes byla důležitá určitá míra vzdělanosti kazatele. V Německu (a od druhé poloviny 17. století i ve zbytku Evropy) se luteránská homiletika postupně stávala silně konstruktivní a šablonovitá, striktně dodržovala předem dané schéma, které vytlačilo spontánní proslovy, jimiž se kdysi prezentoval samotný Martin Luther. Hojně byla produkována také tzv. *Loci Theologici*, která poskytovala luteránskému kazateli oporu v nezpochybnitelném Písmu svatém a stala se spolehlivým zdrojem informací. Převyprávěné pasáže z Písma bývaly kombinovány s historickými fakty (nejčastěji se starověkými historickými událostmi nebo myšlenkami antických filozofů).²⁵

²⁴ SLÁDEK, Miloš. *Česká jednotlivě vydaná sváteční a příležitostná kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*, s. 29–30

²⁵ DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 541–545

Delumeau popisuje čtyři fáze, které by každé luteránské kázání mělo obsahovat, tyto fáze poprvé představil ve svém díle Melanchthon a o několik let později je důkladněji popsal Andreas Hyperius: 1. Lehre (doctrina) = základní učení opřené o autoritu – nejčastěji Bibli, 2. Mahnung (exhortatio) = pobídnutí, povzbuzení čtenářů a posluchačů, 3. Strafe (objurgatio) = kárání, vytýkání, varování, výčitky či možné tresty a 4. Trost (consolatio) = útěcha, uklidnění čtenáře nebo posluchače. Cílem kazatele by tak mělo být u posluchače nebo čtenáře vyvolat čtyři základní pocity rozdělené do opozic: lásku k Bohu, nenávisť k hříchu, strach z trestu a důvěru (útěchu) v záchranu Spasitele.²⁶

Typickým prvkem pro protestantské (luteránské) kázání bylo střídání výhrůžných a uklidňujících pasáží v průběhu kázání. Cílem bylo u posluchače nebo čtenáře vyvolat strach a následně jej uklidnit. Kazatelé tak kombinovali obrazy Boha, Ježíše Krista a příchodu království nebeského s představami o hříchu, příchodu Satana nebo Antikrista, vizemi posledního soudu a dalšími motivy, které vyvolávali strach. Jedná se o poměrně (i v současnosti) užívanou techniku, která je založena na principu vyvolání iracionálního strachu a návrhu jeho následného řešení. Přestože se jedná o manipulační techniku, v raném novověku byla zcela běžnou praxí užívanou nejen u didakticko-výchovných textů.

Často se objevovala tvrzení, že „*ten, kdo nemá strach, nebude ospravedlněn a největší silou zbožnosti je neustálá meditace nad úžasným mystériem posledního soudu.*“²⁷

Někteří radikálnější kazatelé viděli hřích ve veškerém lidském jednání a posluchačům či čtenářům to dávali najevo. Nejčastěji pak vycházeli z přesvědčení, že lidské plémě je zkažené a „prokleté“ již od počátku své existence – tzv. *prvotním hříchem* – který s ním zůstává navždy. Prvotním hříchem se rozumí první lidský hřích spáchaný Adamem a Evou v ráji, tedy hřích, který je s člověkem spojen od narození, protože je dědičný (je předáván z rodiče na dítě a nelze se jej zbavit).

Oproti katolicismu, pro který byla důležitá zázračná uzdravení a zjevení, konání mariánských poutí či uctívání soch, svatých a jejich relikvií, byla

²⁶ Tamtéž, s. 544

²⁷ Tamtéž, s. 544

pro protestantismus charakteristická víra v proroctví, vize, znamení a zázraky jako projevy Boží vůle na zemi, ale také varování před blížícím se koncem světa. Souhrnně se pro proroctví, znamení a různé podoby vizí používá označení *prodigie* a *prodigiální víra*, který pochází již z antiky. Popularita *prodigiální víry* dosáhla svého vrcholu v průběhu 16. a 17. století, nejrozšířenější se stala na sklonku 20. let 17. století, u exulantů pak v době pobělohorské. Mezi znamení běžně používaná v kázáních se řadí polární záře, vedlejší slunce, zatmění, komety či různé krvavé úkazy, které byly interpretovány jako Boží znamení či trest, dále různé klimatické anomálie či náhlé a nečekané změny počasí – např. bouřky, hromy, temná mračna apod.²⁸

Pro luteránské prostředí byl typický zejména eschatologický typ proroctví, který obsahoval motiv blížícího se konce světa způsobeného nejen těžkou politickou a náboženskou situací, pronásledováním evangelíků a jejich systematickou likvidací, ale i nuceným přestupem na katolicismus, válkami a morovými epidemiemi, zklamáním z vývoje katolické církve, odporem vůči majetkům a „falešnému papežskému kázání.“²⁹

Protestantská – i luteránská – kázání protkaná eschatologickými výroky se věnovala třem základním okruhům: 1) svět se blíží k nezadržitelnému konci a ďábel nebo Antikrist je již mezi námi, 2) smrt je přirozenou součástí života a pohřeb je možnost posledního se rozloučení s nebožtíkem, 3) důležitá je výchova a výuka mládeže, která může na základě vštěpování základních morálních a náboženských zásad oddálit Boží zásah.³⁰

²⁸ LISÁ, Martina. *Pirenská exulantská obec během třicetileté války očima kroniky Václava Nosidla z Geblic*, s. 21–22; HEŘMÁNEK, Pavel. *Kristýna Poniatowská a J. A. Komenský. Vizionářka a vzdělanec v čase Třicetileté války*, s. 2–3

²⁹ HEŘMÁNEK, P., *Kristýna Poniatowská a J. A. Komenský. Vizionářka a vzdělanec v čase Třicetileté války*, s. 3

³⁰ DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 573

Jakešova kazatelská tvorba

1. Kázání o příčinách konce světa

Hlavním hybatelem středověké a novověké společnosti byl strach. Lidé se báli prakticky všeho, co si nedovedli vysvětlit. Strach byl zapříčiněn častými morovými epidemiemi, hladomorem, přírodními katastrofami, válkami, chudobou, těžkou ekonomickou a politickou situací a dalšími – pro lidskou společnost devastujícími – katastrofami.

„Všude vládne pouze smutek a chmury, církev se změnila na nový Babylon a přešla pod nadvládu Měsíce, neblahé hvězdy, všechno jde od deseti k pěti, a proto je zřejmé, že se lidské dějiny chýlí ke konci.“³¹

Lidé se snažili pochopit původ všech těchto útrap, které sužovaly zemi, a tak se obraceli na víru, v níž hledali odpovědi. Kazatelé čerpali z Bible, v níž spatřovali možné paralely se současnou situací. Převládalo tak přesvědčení, že zlé útrapy jsou zapříčiněny Bohem, který trestá lidstvo za spáchané hříchy, nebo ďáblem, který člověka neustále pokouší.³²

Přestože jsou eschatologické obavy z příchodu Antikrista, konce světa nebo posledního soudu jistě starší než samotná Bible, staly se pevným základem křesťanské a judaistické víry. Křesťané žili v pevném sepětí s myšlenkou, že konec světa a poslední soud se nezadržitelně blíží, bohužel však není známo, kdy přesně k němu dojde. Motiv konce světa je převzat z poslední biblické knihy Zjevení Janovo, která spojuje příslib tisícileté vlády Ježíše Krista s proroctvím posledního soudu, kterému ale nebude předcházet žádné období míru.³³

³¹ DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach na západě ve 14. - 18. století*, s. 131

³² CERMANOVÁ, Pavlína. *Čechy na konci věků*, s. 47–48

³³ DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14. - 18. století*, s. 11–16

Křesťanské učení o tisíciletém království se nazývá *milenialismus* nebo *chiliasmus*. Název milenialismus vychází z latinského *milénium* (tisíc), chiliasmus poté z řeckého *chilioi* (taktéž tisíc).³⁴

Vidina milenialismu bývá spojována s touhou po spravedlnosti, s harmonií a snahou o dosažení kolektivní blaženosti světa, v níž nebudou existovat třídní ani společenské rozdíly, lidské utrpení, nemoci nebo chudoba.³⁵ Dojde k odstranění všeho zla na zemi včetně všech hříchů, nevědomosti a chaosu.³⁶ Tisícileté království je tedy líčeno buď jako pozemský (ve smyslu, že se jedná o skutečné místo na zemi), nebo nebeský ráj. V rukou kazatelů – zejména pak těch protestantských – se vidina milenialismu stala výchovným prostředkem, který přiváděl (nejen) křesťany na „správnou“ víru, jelikož je spojena s nadějí v lepší časy. Převládalo přesvědčení, že blížící se konec světa přinese skvělou budoucnost pro vyvolené a trest pro věčné hříšníky.³⁷

Z metodologického hlediska rozlišujeme dva druhy apokalyptických textů, které jsou si v mnoha ohledech podobné, a to texty progresivní a katastrofické.³⁸ Oba typy textů pracují s motivem konečného vykoupení, v progresivním typu textů se však setkáme s myšlenkou, že potrestáni budou pouze ti, kteří vytrvale odmítají pokání, kdežto dle katastrofických textů budou potrestáni všichni hříšníci bez výjimky.³⁹

Progresivní milenialismus předpokládá, že část lidského společenství omezuje působení zla (nebo vliv Antikrista) na zemi dodržováním křesťanských zásad a častým pokáním, a díky tomu se společnost pomalu transformuje

³⁴ Jedná se totožný pojem označovaný dvěma názvy – označení milenialismus se používá spíše na západě, zatímco označení chiliasmus na východě. Chiliasmus se také více užívá ve spojení s husitskou reformací. In: BIERNOT, David. *Konec tohoto světa: milenialismus a jeho místo v judaismu, křesťanství a islámu*, s. 17–18

³⁵ DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14. - 18. století*, s. 17

³⁶ Cermanová ještě dodává, že někteří protestantská kazatelé mluví o podobě království, v němž kromě zla a hříchů chybí také kumulace světské a církevní moci, pronásledování nejen křesťanů, ubližování lidem obecně, ale např. i bolesti při porodu. In: CERMANOVÁ, Pavlína. *Čechy na konci věků*, s. 173

³⁷ DELUMEAU, *Strach na západě ve 14. - 18. století*, s. 19

³⁸ V současnosti se rozlišují ještě další podoby milenialismu, jako např. asertivní, živelný nebo realizovaný. In: BIERNOT, David. *Konec tohoto světa: milenialismus a jeho místo v judaismu, křesťanství a islámu*, s. 15–17

³⁹ Tamtéž, s. 9–10

do své ideální podoby (bez vlivu zla). K progresivnímu milenialismu se většinou hlásí privilegovaná skupina lidí, která sama sebe považuje za „ostrůvek spravedlnosti v moři hanebnosti,“ jehož cílem je „odstranit pozůstatky starého světa a přivodit všeobecné blaho.“⁴⁰ V extrémních případech se některé progresivní milenialistické hnutí může snažit o urychlení transformace společnosti do ideální podoby pomocí nekontrolovatelného násilí. Cílem je odstranit ty, jež vzdorují, a to dříve, než to udělá Bůh sám.⁴¹

Katastrofický typ textu, který byl mnohem rozšířenější a kazateli oblíbenější a který je pro naši práci také podstatnější, předpokládá, že před dosažením věčného blaha (Kristova tisíciletá říše / nadpozemský ráj) bude předcházet doba negativního vývoje společnosti. Lidé zažijí tzv. „peklo na zemi“, čeká je temné období plné lží, podvádění, hazardu, lichvařiny, nenávisti, nekontrolovatelného násilí a přírodních katastrof. Nejvíce se toto období podepíše na spodině společnosti, která pocítí touhu po změně nejsilněji a bude očekávat brzký Boží zásah. Takový zásah je pak obecně nazýván apokalypsa, ale užívá se také názvu apokalyptický milenialismus.⁴² Kazatelé, kteří kážou o blízké katastrofě, se soustředí na nitro každého člověka zvlášť. Přestože je vina za spáchané hříchy vnímána jako kolektivní, náprava je naopak spojena s individuálním vnitřním rozpoložením a pokáním. S tím poté souvisí i následná možnost spásy, která bude umožněna pouze pravým a oddaným věřícím, kteří vytrvali a nepoddali se hříchu. Delumeau dodává, že takové *milenium* by mělo nastat, až anděl sestoupí z nebe.⁴³

Zároveň by také mělo dojít k prvnímu vzkříšení dříve zemřelých – „*tedy těch, kteří se odmítli podrobit draku a jeho obrazu, jenž sestoupil na zemi, aby ji pustošil a ovládl*“ – a druhému vzkříšení těch, kteří právě teď stojí před posledním soudem.⁴⁴

Varovné zmínky o blížícím se konci světa a posledním soudu dominují v protestantských kruzích od druhé poloviny 16. století a první třetině 17. století, obzvláště pak v Německu, Anglii a v tvorbě českých exulantů, kteří se usídlili právě

⁴⁰ Tamtéž, s. 9

⁴¹ Tamtéž, s. 9

⁴² Tamtéž, s. 9–10

⁴³ DELUMEAU Jean. *Tisíc let štěstí*, s. 22

⁴⁴ Tamtéž, s. 22

v německém prostředí. Většina podobně laděných spisů se nevěnovala myšlence brzkého příchodu Božího království, ale spíše zmiňovala ono očekávání posledního soudu, s nímž se pojil strach, hrozby a nepatrná naděje na možnou spásu duše. Pro tvorbu protestantských kazatelů byly typické dvě podoby strachu: 1) strach ze současné podoby společnosti plné hříchů, násilí a válek, 2) strach z nepříliš pevného postavení protestantské víry (včetně vize protestantů obklopených nepřáteli). Druhou podobu strachu navíc umocnila rekatolizace a nucený odchod protestantů do exilu.⁴⁵

V takovýchto protestantských kázáních se typicky tematizovalo neřízené násilí, které se pojilo s potrestáním viníků a spásou duší či s hromadným bojem za očištění duše.

1.1 Příchod Antikrista

V křesťanském – zejména však reformačním – milenialismu je obraz blízkého konce světa neodmyslitelně spjat s představou příchodu tzv. Antikrista, který nabyl v kolektivní představivosti podoby bestie nebo šelmy, o níž biblická kniha Zjevení Janovo hovoří.⁴⁶

Antikrist býval považován za personifikované zlo, vzniklé spojením židovského hříšníka a panenské matky, jenž rozvrací jednotnou společnost, popřípadě káže o nepravostech a odvrací křesťany od víry. Nemusí být ale nutně vidět, aby mohl nepravosti páchat. V některých pojednáních je samotná jeho *existence* na zemi důvodem hromadění zla a vzniku přírodních katastrof.⁴⁷

Za personifikované zlo přítomné na zemi byl v pozdějších husitských spisech pokládán Zikmund Lucemburský, pro Jana Husa, Jana Viklefa, italského kazatele Savonarolu či Martina Luthera byl oním zlem právě papež, pro papežskou kurii to byl Savonarola či Martin Luther.⁴⁸

O eschatologickém příchodu Antikrista a konci věků můžeme hovořit v souvislosti se dvěma obdobími. Prvním z nich je přelom 14. a 15. století,

⁴⁵ DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach: pocity viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 573–574

⁴⁶ DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14. - 18. století*, s. 24

⁴⁷ CERMANOVÁ, Pavlína. *Čechy na konci věků*, s. 26–28

⁴⁸ DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14. - 18. století*, s. 24

kdy mezi nejznámější autory spisů o Antikristu patří Jan Milíč, Matěj z Janova a Jan Hus. Oba posledně jmenovaní se shodují na tom, že Antikrist je již na zemi přítomen, přesto se neví, kdy přesně zaútočí a zapříčiní zkázu země; také však prohlašují, že je možné Antikrista sesadit a konec světa oddálit.⁴⁹

Druhým z nich je období evropské reformace v čele s Martinem Lutherem a Janem Kalvínem. Ti vychází z velmi podobného přesvědčení, tj. že katolická církev v čele s papežem je čím dál zkaženější a sám papež je ztělesněním Antikrista. Konec světa je podle nich velmi blízko, Luther např. předpokládá, že konec světa přijde nejpozději s narozením další generace dětí,⁵⁰ Melancton zase považuje za konec světa rok 2000, protože země by nejprve měla dosáhnout 6000 let.⁵¹ Wiliam Perkins tvrdí, že konec světa je velmi blízko a čeká se jenom na obrácení Židů na víru, tj. na konečné završení proměny společnosti. Pro Thomase Goodwina mělo ke konci světa dojít mezi léty 1690–1700,⁵² další kazatelé si konec světa (nebo naopak příchod Božího království) neodmyslitelně spojovali s rokem 1666 a příchodem šelmy z knihy Zjevení Janovo.⁵³

Avšak kvůli vágnosti a nepřesným údajům v samotném Zjevení Janovu se kazatelé mohli pouze dohadovat o tom, kdy přesně poslední soud nastane, přesto si byli (např. i oproti husitům) jisti, že k němu dojde velmi brzo a prakticky je nemožné jeho průběh zvrátit.

1.2 Apokalyptické myšlenky Víta Jakeše

Pro Jakešovu tvorbu je eschatologie příznačná a objevuje se ve značné části jeho spisů, pro naši práci jsou důležité čtyři z nich: 1. *Tractatus de Apostasia: Krátké sebrání o hrozném odstoupení a odvrácení se lidském od pána Boha, zákona a slova jeho svatého, náboženství čistého zapírání a marného modloslužebného přijímání slova Božího a spisů církevních, svatých starých učitelů, vybrané, složené a vůbec;* 2. *Kázání dvoje: první z knih třetích královských z kapitoly sedmnácté a osmnácté, druhé z knihy prorocství Joela proroka Božího, z kapitoly první, v kterýchž se obsahuje a vypravuje o přepuštění a vyvedení náramného sucha, hladu, hmyzně*

⁴⁹ Tamtéž, s. 28–30

⁵⁰ Tamtéž, s. 31–37

⁵¹ DELUMEAU, Jean. *Tisíc let štěstí*, s. 158–159

⁵² DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach ve 14. - 18. století*, s. 584

⁵³ WINDMEIJER, Jeroen. *Petrova zpověď*, s. 323

škodlivé směsice na zemi Judskou a Izraelskou roku tohoto přítomného; 3. Kázání troje léta šestnáctistého osmého činěné: jedno v čas nastávajícího zlého zhoubného zemi, druhé uprostřed vzmohlého se zlého v zemi, třetí po zproštění od téhož zhoubného zlého země této i obyvatelův její; 4. Kázání o zadržování i vyvozování, neb vylévání dešťů na zemi. Z knih Mojžíšových z kapitoly 26. a 28.

Ve všech výše zmíněných spisech je patrné Jakešovo přesvědčení, že konec světa a poslední soud je (stejně jako následné nastolení Božího království) nevyhnutelný, v konečném důsledku mu nelze zabránit a spása je určena pouze pro omezený počet vyvolených. Apokalypsa je zapříčiněná hříšným chováním všech lidí, kteří se zprotivili Bohu, jemuž došla s hříšníky trpělivost. Jakešovo smýšlení se tedy shoduje se smýšlením protestantským (eschatologickým).

Jakeš prohlašuje, že „[Bůh] spravedlnost cokoliv toho činí, vše spravedlivě činí. Přísnost, že nemůže rozvodněných nepravostí trpěti, alebrž po dlouhém schovávání lidem a krajinám za jinými metlami válkou, bojem lidi stresce, a království hubí. Potom týmž Božím slovem obvinění jsme, v hříších a nepravostech spáchaných, kteréž jsme svobodně bezevší bázně Boží a studu lidí páchali, jimi Boha k hněvu, prchlivosti popouzeli, sobě pak pokut a trestání přežalostných zasluhovali.“ (JAKEŠ, 1608)

Konec světa ale podle něj nenastane v jediném okamžiku, Bůh by měl skrze proroka dávat znamení, které mají vyslyšet kazatelé a poté je předat prostému lidu. Jakeš věří v přírodní *prodigie*, jichž je sice málo, ale pozorný kazatel si jich všímá a svým posluchačům nebo čtenářům je následně interpretuje. Jeden z největších hříchů, kterého se – nejčastěji pohané – dopouštějí, je ten, kdy lidé kazateli (příp. prorokovi) nevěří a vysmívají se mu, čímž také urážejí Boha. Tato znamení nebo předzvěsti dávají hříšníkům čas, aby si své chyby uvědomili a káli se. V námi rozebíraných Jakešových spisech je konec světa způsoben rozhněvaným Bohem.

„Naposledy, ted' před dvěma roky, kometa zárační astrologům neznámí, neobyčejní, za několik měsíců se ukazovala. Na zemi též porodové hrozí, potvorní ohňové z[e] země se vyrážející, duchové v povětří se poletující, příšery, preludy noční se ukazující, živné věci hubící, spatřeni a slyšání byli. [...] Však, že jsme bídní a v hříších zarytí (ach, běda) nic toho nevšímali, nýbrž prostopášněji v hřích ubíhali a nepravost jako vodu až k přechvácení jsme pili,

protož bída toho přežalostní nás dostihla, a neusmysleli sobě, jistě daleko žalostivější a hrozivější na nás se uvalí.“ (JAKEŠ, 1608)

Konci světa bude předcházet těžké období plné nenávisti a strachu, které bude zapříčiněno silou zla, jež bude lidstvo pokoušet a svádět k hříchům. Pro Jakeše není Antikrist personifikovaným zlem vyskytujícím se na zemi, ale spíše jakýmsi „zlem hluboko ukrytým v lidských duších.“ Ve své tvorbě se sice staví proti církvi a papeži, ale jeho spisy v sobě nenesou nenávist k nim a ani se jimi nepokouší burcovat lid. Spíše je zklamaný tím, jak jsou křesťané rozdělení a nespolupracují.

„Když prý skončení tohoto světa se přiblíží, tehdaž stav a působ všech lidských věcí k proměně přijíti musí, nepravost se rozmnoží, a všecko v nejhorší způsob promění, spravedlnost řídká a neznámá bude, bezbožnost pak lakomství, zlé žádosti, a nečistota tak vůbec půjdou, že tehdaž dobří lidé zlým v loupež jíti a ze všech stran všudy od nespravedlivých lidí trápení a zsužování býti musejí. Všeliké právo zarmouceno, zavrženo, všeliký dobrý řád a ustanovení staženo a v nic obráceno bude žádný tehdaž něco svého míti a něčím vládnouti nebude.“ (JAKEŠ, 1608)

1.3 Hříšníci a jejich hříchy

Hřích v podobě omylu či lidské chyby je oblíbeným (a nevyčerpatelným) motivem, k němuž se kazatelé napříč generacemi neustále vracejí. Spojován bývá se spásou, pokáním či zblouděním hříšníka, neposlušností, která se projevuje nejen v chování, ale i v myšlenkách a citech, a spojena bývá s následným trestem. Tento motiv se vyskytuje napříč různými typy kázání, přesto se nejčastěji objevuje ve spojení se snahou vysvětlit nějaký přírodní jev, katastrofu, válku nebo nemoc jakožto důsledek hříšného lidského chování. Funguje tedy schéma: lidský hřích → Boží trest.

Obyčejnému člověku byl hřích líčen jako ta nejhorší věc, které se může věřící dopustit. Pokud člověk hřeší, opovrhne Bohem. Hřích samotný vnáší do lidského těla zmatek a poskvří čistou a nevinnou duši, hřešit znamená

uposlechnout ponoukání d'ábla.⁵⁴ Delumeau přirovnává hřích k „*políčkování Boha opovržením, které mu tím projevuje*.“⁵⁵

Pojetí hřichu (dělení, počet apod.) se napříč dějinami mnohokrát proměňovalo. Později ale bylo ustáleno a kazatelé začali obvykle rozlišovat dvě podoby hřichu podle závažnosti provinění hříšníka: hřichy lehké („jdoucí mimo zákon, aniž ho poruší“ – *praeter legem*) a hřichy smrtelné („jdoucí proti zákonu, který poruší“ – *simplicitier contra legem*).⁵⁶

Smrtných hřichů, ustanovených svatým Tomášem, je sedm a jsou pokládány za velmi vážný přestupek, který doslova „zničí“ celoživotně budovaný vztah mezi člověkem a Bohem, a nadobro tak dojde k ztracení lidské duše. Mezi smrtelné hřichy patří pýcha, lakomství, závist, hněv, smilstvo, nestřídmost a lenost. Avšak ne všechny smrtelné hřichy jsou v kázáních kladeny na stejnou úroveň. Katolická kázání obsahují varování před všemi hřichy, zatímco v protestantských je kladen důraz zejména na chamtivost – lakomství, závist a smilstvo, příležitostně se objevuje také kritika pýchy a nestřídmosti – obžerství. Hněv a lenost jsou oproti tomu upozad'ovány a v některých případech dokonce považovány za hřichy lehké.⁵⁷

Hřichy lehké, které občas bývají vágně označovány jako neřesti, jsou takové, při jejichž uskutečnění nedojde k narušení vztahu mezi Bohem a člověkem. Důvěra mezi nimi však silně utrpí a věřící musí učinit náležité pokání. To ovšem neznamená, že lehké hřichy jsou méně závažné. Vedou většinou k hřichům smrtelným, protože bývá jejich závažnost zlehčována či přehlížena. U většiny lehkých hřichů člověku postačí učinit pokání a následně je mu Bohem odpuštěno.⁵⁸

Rozdělení hřichů na lehké a smrtelné bylo pevně stanoveno na 4. lateránském koncilu v roce 1215, na němž se taktéž ustanovila povinnost vyzpovídat se ze smrtelných hřichů. Kazatelé tak při pokání a zpovědi měli možnost rozlišit, které hřichy jsou lehké a které smrtelné, a ty náležitě trestat.⁵⁹

⁵⁴ DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 212

⁵⁵ Tamtéž, s. 461–462

⁵⁶ Tamtéž, s. 214–215

⁵⁷ Tamtéž, s. 465–466

⁵⁸ Tamtéž, s. 215–216

⁵⁹ Tamtéž, s. 216

Důležitou roli zde hraje také vědomí hříšníka. Právě hříchy jsou páchané za plného lidského vědomí, jsou tedy činěny záměrně. Věřící je neustále vystavován nátlaku ze strany ďábla, který je vnímán jako všudypřítomný pokušitel, a pokud mu člověk neodolá, stane se hříšníkem.⁶⁰

1.3.1 Obecné dělení hříšníků ve spise *Tractatus de Apostasia*

Jakeš věří v prvotní hřích, proto jsou v jeho podání hříšníky všichni lidé na zemi. Hřích jako takový provází člověka od počátku jeho existence, je každodenní součástí lidského života a není možné se ho plně vyvarovat.

„Odtudto my všickni v bedlivý soud máme samé sebe s jinými vzíti: kdo tímto zlým zhoubným nastávajícím jest vinen? Kdo k tomu příčinu dal? Jestli zdravě souditi budem dle Božího slova, najdem to, že všickni my hříchy již zvrchu připomenutými jsme se zprznili, Boha k hněvu, k prchlivosti popudili a netoliko toho zhoubného zlého nastávajícího, ale mnohé přísnějšího Božího trestání hříchy zasloužili.“ (JAKEŠ, 1608)

V díle *Tractatus de Apostasia* jsou jako hříšníci popisováni všichni lidé, kteří se nesprávně či nevhodně modlili, kteří Boha jakýmkoli způsobem zklamali nebo se drží pohanských zvyků, které podřívají křesťanské tradice. Jakeš rozděluje hříšníky do pěti skupin.

První typ hříšníka představuje pohanské a židovské obyvatelstvo, které zároveň viní z úmyslného zabití Ježíše Krista a svým způsobem i ze systematické likvidace všech křesťanů napříč historií. Oproti jiným spisům nahlíží v *Tractatus de Apostasia* na pohany a Turky smířlivěji, než by se mohlo zdát. Ačkoli jsou podle něj hříšníky, byli jimi celý svůj život a od Boha se záměrně neodvrátili, proto ještě může dojít ke spáse jejich duše.

Druhým typem hříšníků jsou tzv. „odpadlíci“. Takto označuje nevěrné, povrchní nebo falešné věřící, kteří se bez problémů odvrací od víry, kdykoliv se setkají byť jen s nepatrným problémem, nebo jednájí ve vlastní prospěch. Takovíto lidé jsou zkažení, protože jejich víra není pevná, a protože je

⁶⁰ Tamtéž, s. 216

vina kolektivní, jsou právě oni pokládáni za tzv. „*hnilobu zdravého stromu*.“ (JAKEŠ, 1608) Tito lidé jsou podle Jakeše nejhoršími hříšníky, a protože se Bůh drží morální starozákonní zásady „*čím kdo hřeší, tím trestán bývá*“, od tohoto typu hříšníků se odvrací, a jejich duše tak nikdy nedojde spasení.

„Duch Boží oznamuje, že kdoby se pravému Bohu klaněti zanedbali, jeho opustili, znamení šelmy na sebe brali, buď jí samé, buď obrazu její se klaněli, ti budou trápeni ohněm a sírou a dým muk jejich vstoupí na věky věků a nebudou míti odpočinutí dnem i nocí.“ (JAKEŠ, 1608)

Třetí skupinou hříšníků jsou ti, kteří utíkají před bolestí, protože z ní mají strach, a tím Boha zrazují. Jakeš upozorňuje na to, že strach ze smrti je pomíjivý a vytrvalost a odhodlání hájit Boha a Boží zájmy se setká s vytouženou odměnou a spásou duše.⁶¹ Tvrdí, že tělo člověka je sice smrtelné a lze jej zabít, ale duši nikoli. Pokud se tak stane a věřící vytrvá, bude jeho duše spasena.

„...Krista pána stále vyznávati, a o něm dobře učiti, i také v Římě před Neronem císařem v prvním stání Pavlovu, pravdy Boží a Krista Pána stále zastávati počal, však když zvěděl, že Nero křesťany některé ohněm pálí, některé na kříži rozpíná a věší. Některé do zvířecích koží zobláčené psům a lýtým šelmám k sežrání mece, té krutosti jeho náramně se zděsil o život ulekl... Nebojte se těch, kteří zabíjejí tělo, ale duše nemohou zabiti, než bojte se raději toho, kterýž může i duši i tělo zatratiti v pekelném ohni, toho jistě vám pravím, bojte se.“ (JAKEŠ, 1608)

Čtvrtou skupinou hříšníků jsou prostopášníci, cizoložníci, nevěstky a nevěrníci. Jakeš zdůrazňuje, že láska je pro obyčejného člověka přirozená a neměl by ji zatracovat nebo se jí vzdávat, přesto by s ní měl nakládat náležitě a věnovat ji stejnou měrou rodině i Bohu.

„...proti takovým z příčiny chlípnosti a nečistoty tělesné Krista Pána a náboženství čistého...sám Kristus mluví: Kdo miluje ženu, děti více nežli mne, nemůž býti mým učedníkem. Není mě hoden.“ (JAKEŠ, 1608)

⁶¹ V historiografickém spise *Obrana kalichu* velmi kvituje postavu Jana Husa a Jeronýma Pražského, kteří se rozhodli ve víře vytrvat, a po smrti byly jejich duše spaseny. Oba dva Jakeš považuje za vzor správného učení a duchovní otce nového pojetí církve.

Pátou a poslední skupinou hříšníků jsou bohatí a lakomí lidé. Jakeš je toho názoru, že by se bohatí měli vzdát nadbytečného majetku a nezištně ho rozdat potřebným, protože správní křesťané žijí po vzoru Ježíše Krista, který byl taktéž chudý. Důraz je kladen na myšlenku *memento mori*, tj. že člověk je smrtelný, život je krátký, smrt je všudypřítomná a pozemské majetky si není možné odnést s sebou do nebeského království, protože jediné, co bude po smrti posouzeno, je víra a pravá láska k Bohu.

„V posledních dnech, nastanou lidé sami sebe a peníze milující, zrádci, rozkoš více milující než Boha....toť jsou ti, kteří se sami odtrhli, lidé hovadní, ducha Kristova nemající... Nedomnívejte se, aby měla býti svornost sjednocena ve víře a v náboženství pravém lidu všeho, bez pohoršení všech kacířství a rozdvojení: nýbrž vězte, že čím bližší bude příchod můj k soudu, tím méněji bude ctitelů mých věrných, protivensvím zmenšených, tak že sotva kdo ve víře ve mně setrvá, a při náboženství pravém zůstane. Takového pak rozdvojení, pohoršení, kacířství, od víry a od náboženství se odvrácení, jalových a pokrytých křesťanů, duch Boží skrz Pavla také dávno příčinu předoznámil, totiž rozeznání pokrytců, od pravých ctitelů kristových...“ (JAKEŠ, 1608)

1.3.2 Další skupiny hříšníků v *Kázání trojím*

K výše zmíněnému obecnému popisu pěti skupin hříšníků přidává Jakeš ve spise *Kázání troje* další dvě. Jednou z nich je vrchnost.⁶² V tomto spise je podle Jakeše vrchnost vinna tím, že je ukrutná, tyranská, lakomá a chamtivá, o svůj lid se nestará a náležitě jim neplatí mzdu, nutí je odvádět vysoké daně a nestará se o vdovy a sirotky, kteří se tak o sebe musí starat sami. Pokud je poddaný nucen páchat hříchy kvůli vrchnosti, pak je za ně zodpovědná právě vrchnost, která by měla být i náležitě potrestána. Podle Jakeše se má lid po vzoru různých povstání⁶³ také vzbouřit, aby si vrchnost své hříšné chování uvědomila. Pokud se však poddaní proti takové vrchnosti nevzbouří, Bůh ztrestá i je a celé město, vesnice nebo společenství bude zničeno.

⁶² Nejedná se o jediný Jakešův spis, v němž se obrací proti špatnému chování vrchnosti a viní ji z následných Božích trestů, např. je podle něj vinna i za morové epidemie nebo sucho.

⁶³ Jakeš popisuje moravsko-slovenské povstání, které vyvrcholilo v roce 1606, kdy král Matyáš musel podepsat tzv. Vídeňský mír a byla tak potvrzena náboženská svoboda v Uhrách.

„Odstrkovali nuzní od soudu, a vydírali spravedlnost chudých lidu mého, vdovy aby byly kořist jejich a sirotky, aby loupili...“

Jakeš v této souvislosti také zdůrazňuje, že každý panovník by měl být spravedlivý, měl by se řídit Biblí a Božími zákony, měl by milovat a uctívat Boha stejně jako svůj lid, a pokud se Božích zásad nedrží, neměl by vládnout.

Druhou skupinou hříšníků je kněžstvo, které by podle Jakeše mělo naslouchat Bohu a prorokovat, co se stane. Kněží by se měli řídit Božím přikázáním a sami by měli ztělesňovat ideální hodnoty víry, o kterých kážou. Neměli by hřešit, mít majetky a měli by náležitě dávat Bohu najevo svou lásku. Jakeš se staví proti „falešným“ kazatelům, kteří nesprávně vykládají Písmo, staví se na místo samotného Ježíše, obrací lid proti sobě a manipulují. Takoví kněží si nezaslouží možnost pokání a měli by být přísně potrestáni. Avšak v této pasáži ani napřímo nekritizuje, ani se neobrací proti katolickému způsobu víry a existenci papeže.

„Hřích pochlebenství, hřichu Božím slovem netrescí, k svatému pokání nenapomínají, polštářky pod všeliké lokty rukou lidských dělají, kukly na hlavu všeliké postavy šijí, duše lidské loví. Říkají pokoj, pokoj ještě není, není žádného pokoje.“ (JAKEŠ, 1608)

1.4 Způsoby pokání

Jean Delumeau v knize *Hřích a strach* rozlišuje tři možné způsoby pokání. První je starověké pokání veřejné, prováděné opakovaně během několika očistných a usmiřovacích obřadů. Hříšník se musel neustále modlit, plakat, pravidelně navštěvovat kostel a přísahat na svůj život, že se polepší. Možnost pokání hříšník obdržel pouze jednou za život, hříšným kazatelům nebyla udělena vůbec. Druhým typem je středověké pokání soukromé, pro které byla typická hříšnickova osobní zpověď a vnitřní pokání, které se může navenek projevit modlitbami, rozdáváním milodarů nebo dodržováním půstu. Oproti prvnímu případu se hříšník mohl vykoupit opakovaně, přesto ale musel splnit několik podmínek nebo úkolů, které mu kazatel (nebo duchovní rádce) předložil. V této době se také začaly objevovat peněžní odpustky, které umožňovaly bezpracné pokání bohatých. Třetím typem je pokání vnitřní – psychologické. Tento způsob pokání, oblíbený v novověku, byl

založen na tom, že kazatel často kladl důraz na svědomí. Nutil posluchače či čtenáře ke zpytování svědomí a vnitřnímu rozjímání. V tomto případě záleží pouze na Bohu a na jeho odpuštění, které nastane až poté, co si hříšník plně uvědomí svou chybu. Skutečné odpuštění a spása duše však nastává až po smrti, když duše stane před Bohem, který sečte všechny hříchy a dobré skutky a podle toho udělí duši pokání.⁶⁴

1.4.1 Pokání v pojetí Víta Jakeše

„Drž se jistého pravidla slova Božího a Písma svatého, nebo ona, to jest Písma Božská, proto jsou vydána, abychom podle smyslu jejich víru naší řídili a zpravovali. A v tom Písmu svatém, jest všechno plné a dokonalé, jakožto od plného a dokonalého. A ono též právě důvodně svědčí a obsahuje v sobě všechno, což o Kristu držeti a věřiti náleží.“ (JAKEŠ, 1618)

Vítu Jakešovi je nejbližší třetí typ pokání, tedy pokání vnitřní, které spoléhá na existenci lidského svědomí označovaného také jako „*vnitřní Duch svatý*.“ (JAKEŠ, 1818) Staví se (stejně jako většina protestantů) proti prodeji odpustů. Pokání má být prováděno celý život pravidelnými návštěvami kostela, zpověďmi a čtením Bible, v níž je možné nalézt odpovědi na vše. Kazatelé nebo pastoři jsou pouze zprostředkovateli a posluchači, nikoli hlasem Božím. Jejich prostřednictvím není možné dosáhnout pravého posmrtného Božího odpuštění, protože jediný, kdo může udělit rozhřešení, je sám Bůh. Samotný proces odpuštění je podle Jakeše velmi dlouhý, věřící si má Boží odpuštění zasloužit svými činy, které jsou po smrti sečteny a náležitě a komplexně Bohem posouzeny.

Stejným způsobem se Jakeš staví také proti poslednímu pokání těsně před smrtí, které je podle něj činěno pouze ústy, nikoli však srdcem a myšlenkami. Navíc slouží spíše k uklidnění hříšníka těsně před smrtí. Takové pozdní pokání je podle něj výsadou tzv. *jinověrníků*, kteří se snaží usmířit si Boha ze strachu o svou duši.

⁶⁴ DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 216–219

„...*Pokání pozdní zřídka bývá pravé. Jakož Bůh proti takovým mluví: Budou volati v ústy mé hlasem velikým a nevyslyším jich, neslituje se oko mé, ani se smiluje.*“ (JAKEŠ, 1608)

Jakeš v *Kázání trojím* popisuje, jak by mělo správné pokání vypadat. Tvrdí, že Bůh dává člověku šanci se polepšit, a právě proto jej trestá „*metličkami Božími.*“ (JAKEŠ, 1608) Vystrašeného čtenáře však v poslední části uklidňuje, že Bůh je jako otec nebo vrchnost, kteří taktéž trestají za neposlušnost, odmlouvání či za neprojevení dostatečné úcty. Bůh je však milostivý, a pokud se lidé náležitě kají, je schopen jim jejich pochybení odpustit.

„*Což tedy jiného činiti máme, než v tomto navštívení a zarmoucení nás, Bohu se vinni dáti, soud jeho spravedlivý proti hříchům našim prošlý poznávati, v nenávist vzíti zlé, oblíbiti a milovati dobré, odstoupiti od zlého a činiti dobré, hledati pokoje a stříhati jej, zdržovat jazyk svůj od zlého a rty svými nemluvit lsti... Kořme se tedy a pokání činné, z hříchů vyznávejme se.*“ (JAKEŠ, 1608)

1.5 Boží tresty

Většina výkladů o posledním soudu nebo příchodu tisíciletého království vycházela z představy o spravedlivém Bohu, který trestá lidské hříchy. S touto představou je silně spjat také Starý zákon, který velmi detailně popisuje všemožné Boží tresty udělované hříšníkům. Pro nevzdělaný lid i kazatele bylo nejjednodušší přijmout fakt, že každá přírodní katastrofa, válka nebo epidemie je Božím trestem. Kazatelé, již byli přesvědčeni, že se blíží konec světa, pokládali každou – nejen negativní – změnu ve společnosti (nebo přírodní úkaz) za počátek apokalypsy.

„*Trest je tedy vždy jakýmsi napravením porušeného řádu, nikdy není samoučelný či jako výsledek vášnivé pomstychtivosti. Podléhá Bohu, ne lidským citům. Člověk není schopen sám napravit porušený řád stvoření, to může učinit jedině Bůh.*“⁶⁵

⁶⁵ VOLESKÝ, Jiří. Trest [online]. Bible - o bibli [cit. 2023-04-04]. Dostupné z: <http://bible.jirivolesky-cestovani.cz/index.php/temata/14-sample-data-articles/91-trest>

1.5.1 Dělení trestů v *Tractatus de Apostasia*

Kromě různých podob hříchů popisuje Vít Jakeš v díle *Tractatus de Apostasia* i různé typy trestů. Prvním typem, o kterém se zmiňuje, je trest tělesný – kolektivní. Do této kategorie zařazuje všechny tresty, které mají dopad na zdraví a život člověka ve společnosti. Tento způsob trestání je také nejčastější, jedná se o tzv. *Boží zkoušky*, které mohou nabýt podoby hladomoru, přírodních katastrof, válek a nemocí včetně morových epidemií, souchotin nebo zimnic.

„Nebudete poslouchati hlasu mého a nebudete stříhati přikázání mých a zrušíte-li smlouvu mou: mezi jinými pokutami...postavím proti vám tvář svou zuřivou, dopustím na vás zimnice, souchotiny, poražení budete od nepřítel svých a panovati budou nad vámi, města vaše dám v pustinu, zpusťoším zemi vaši, vás rozptýlím mezi národy a budete jisti a nenasytíte se.“ (JAKEŠ, 1608)

Druhým typem je trest zázračný – individuální. Tento typ zahrnuje především nestandardní tresty smrti Božím zásahem. Hříšníci bývají potrestáni bolestivou, nepříjemnou nebo nečekanou smrtí (do této kategorie zahrnuje i sebevraždu), která kontrastuje s tzv. ideální smrtí.⁶⁶

„Však milý Bůh častokrát mnohých lidí převrácenosti, nevěry k sobě prokazované nemoha strpěti, na rouhání své pravdě a hanebné potupování ji se dívati, předce jiným k výstraze a převrácených pro strestání, některé zázračné tresice, čehož k důvodu příklady tyto podkládám.“ (JAKEŠ, 1608)

Třetím typem jsou tresty duchovní. Tyto tresty souvisí s rozpoložením věřícího a jeho svědomím. Jakeš se drží zásady, že nezáleží na tom, co si o nás myslí ostatní, důležité je, co si o nás myslí Bůh a jak jsme schopni vnímat sami sebe. Tyto tresty jsou pro něj nejhorší a nejbolestivější, protože se jimi věřící natolik zprotiví Bohu, že jejich duše nikdy nedojde spasení. Takový trest si tak zaslouží ten, který záměrně hřešil, nerespektoval Boží přikázání, Boha urážel nebo popřel víru pro vlastní dobro.

⁶⁶ Představa o přirozené a poklidné smrti milovaného člověka obklopeného rodinou a blízkými, nejlépe ve vlastní posteli po dosažení úctyhodného věku.

„Ale kteříž pak lidé slovem Božím se neřídí, od církve svaté všeobecné náboženství pravého odpadají, víru svatou a mil[é]ho Krista pána zapírají, ti lidé bídní a zlořečení jsou a pokuty Boží veliké, jak časně, tak i věčně věčně na sebe svalují: A jestli vezdejším časným vyhnou, budoucích však věčných spolu na duši na těle neujdou. Nebo těm, kdo po přijaté známosti pravdy Boží hřeší, nastává hrozné očekávání spoustu a ohně, prudká pálivost, kterýž žráti má protivníky.“ (JAKEŠ, 1608)

1.5.2 Podoba trestu – přírodní katastrofa

Ve středověku a raném novověku bylo pro obyčejný lid těžké pochopit, proč dochází k prudkým změnám a výkyvům počasí – šlo např. o časté vlny veder doprovázející sucho, přivaly dešťové vody, požáry, větrno,⁶⁷ zemětřesení, tornáda, erupce sopek nebo komety prolétající kolem Země. Přírodních katastrof se lidé obávali také kvůli následkům – zničená úroda a lidské majetky, zbořená města a v konečném důsledku také s nimi související hlad, jehož dopad na společnost byl značný.

„Pokud budete plnit mé přikázání, tehdy dám vám deště časy svými a země vydá úrody své a stromořadí polní vydá ovoce své...Pakli[že] mě nebudete poslouchati a nebudete činiti všech přikázání těchto – semeno své nadarmo síti budete...“ (JAKEŠ, 1615)

Přírodní katastrofy byly nepředvídatelné a neočekávatelné a mohlo k nim dojít kdykoliv. Lidé hledali odpovědi na otázky v Bibli, v níž se různé typy přírodních katastrof objevují nespočetněkrát, většinou v souvislosti s Božím trestem za spáchané lidské hříchy, také ale mohou být předzvěstí nebo počátkem příchodu konce světa.⁶⁸ V jiných případech mohou mít samotné katastrofy podobu *prodigií* – např. blesky, komety, kroupy a další.

⁶⁷ V roce 1613 vydává Jakeš krátký spis *Knížka o povětrí země české na den 18 prosince 1612*, který se věnuje povětrnostním podmínkám v Čechách.

⁶⁸ Např. příběh o potopě světa spojený s postavením Noemovy archy, zkáza hříšných měst Sodoma a Gomora, přemnožení havěti, která zničí úrodu, nebo proměna vody na krev. Vít Jakeš vydal v roce 1613 v Praze spis s názvem *Kázání o kobylnkách*, který se pravděpodobně věnuje přemnožení sarančat, jež v tomtéž roce zničily úrodu. In: CHOBOT, Karel. *Historie a vývoj zobrazování hmyzu a ilustrace v entomologii*, s. 96

„Naposledy, teď před dvěma roky, kometa zázrační astrologům neznámí, neobyčejní, za několik měsícův se ukazovala. Na zemi též porodové hrozny, potvorní ohňové z[e] země se vyrážející, duchové v povětrí se poletující, příšery, přeludy noční se ukazující, živné věci hubící, spatřeni a slyšení byli.“

V Jakešových spisech jsou přírodní katastrofy popisovány dvěma způsoby. V prvním případě Jakeš popisuje současnou či nedávnou katastrofu, tedy takovou, kterou lidé prožili nebo právě prožívají. Takové kázání se většinou obrací do budoucnosti, Jakeš hledá možné způsoby, jak takovou katastrofu oddálit či úplně zastavit, případně se připravit na smrt a na blížící se zkázu světa.

V případě druhém Jakeš popisuje zkázu, která se odehrála v minulosti. Vysvětlení hledá v nezpochybnitelné Bibli a odkazuje se také na historické záznamy zapsané v kronikách. Tato kázání slouží většinou jako varování, co by se mohlo stát, pokud by (nejen) věřící okamžitě nepřehodnotil svůj přístup k víře a k Bohu. Záměrně je v těchto případech uváděn počet mrtvých, který bývá zveličován, nežádka je popsán i celkový rozsah škod.⁶⁹

Motiv kolektivního trestu – přírodní katastrofy – se objevuje ve dvou digitalizovaných Jakešových spisech a v obou případech je spojen s protiklady dešť – sucho. Jakeš si stejně jako většina lidí na zemi uvědomuje důležitost a přínos pravidelného deště, který má vliv na hojnost úrody, a tudíž má zásadní vliv na to, zda budou lidé hladovět, či nikoli. Dešť (avšak v přiměřeném množství) Jakeš vnímá jako dar nebo milost od Boha.

Jakeš několikrát zdůrazňuje, že jediný, kdo je schopný ovládat počasí, je Bůh, tudíž je v případě nespokojenosti zbytečně bezdůvodně obviňovat pohany, židy, Turky, čarodějnice nebo zedníky a stavitele domu.⁷⁰ Tvrdí, že vina v podobě přírodní katastrofy je vždy kolektivní a není možné z ní nikoho přímo obvinít, neboť každý nese svůj podíl viny.⁷¹

⁶⁹ Příkladem takového spisu je i Jakešovo *Kázání dvoje*, které je celé věnováno zkáze Samařské říše v čele s knížetem Achabem. Kníže i lid jsou zde popisováni jako nenapravitelní hříšníci, kteří „mnohými přísnými ranami“ trestáni byli, a proto „všickni bídě zhyňuli“ (JAKEŠ, 1615)

⁷⁰ V extrémních případech byli z katastrof ve městech a vesnicích viněni zedníci a stavitelé domů, kteří domy špatně nebo nedbale postavili.

⁷¹ Lidé se mohou provinit různými způsoby – od nevhodného způsobu pohřbívání až po hříchy smrtelné.

„...A doložil i o náramném suchu vyprahnutí a usmrcení úvod zemských... Tuto obviňují a tresčí se bezbožní a nesmyslní lidé [...] Dosti důvodné jest to z mluvení lidí bezbožných, že mnozí hlaholili, křičeli: čarodějnice, čarodějnice mrazy, sucho, na zemi uvedli. Taková shromáždění svatých církevních a dnův Páně slavných v ničemž slovu Božímu trestati se nedopouštějí.“ (JAKEŠ, 1615)

Přírodní katastrofy (ať už v podobě nedostatku, nebo nadbytku deště) mají podle něj charakter poučný, varovný a výchovný, a proto je řadí pod tzv. *otcovské tresty*. Podle něj je klíčové, aby lid v těchto těžkých chvílích držel při sobě a navzájem se neobviňoval. Přírodní katastrofy lidem pouze připomínají, že nesmí zanevřít na Boha a nesmí se přestat modlit.

Z každé katastrofy nakonec vzejde i něco dobrého, protože se lidstvo poučí, v ideálním případě upevní svou víru a usmíří tak rozhněvaného Boha.

„Dá vám Bůh déšť příhodný, a sešle vám déšť jarní i podzimní, a to v čas pošle vám hojnost obilí, mstu,⁷² oleje a budou naplněny stodoly obilím a budou oplývati presové mstem a olejem, a tak nahradím vám léta, kteráž sežraly kobylky, brouci, chroustové...“ (JAKEŠ, 1615)

1.5.3 Podoba trestu – válka

Krátce se zde zmíníme i o válce, na kterou je rovněž nahlíženo jako na Boží trest. Stejně jako je tomu v případě katastrof, bylo pro obyčejný lid těžké pochopit, proč dochází ke konfliktům mezi národy místo toho, aby si lidé pomáhali a spolupracovali. Válka pro ně nebyla bojem dvou a více zneprátených mocností zapříčených ekonomickou, politickou, náboženskou nebo ideologickou situací, ale Božím trestem, nebo d'áblovou zkouškou.

S cizími nebo domácími vojsky, tlupami nájezdníků, žoldnéřů nebo Turků a nekontrolovatelným násilím se obyčejný středověký nebo raně novověký člověk setkával prakticky denně. V novověku vznikaly menší či větší spory prakticky bez ustání. Válka taktéž vyvolávala strach – a to primárně strach z bolestivé smrti,

⁷² mošt vyráběný z vinných hroznů. In: Vokabulář Webový [cit. 04-04-2023]. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

z hladu zapříčiněného zničenou úrodou, strach ze ztráty střechy nad hlavou nebo z rozbití rodiny.⁷³

Motiv války je přítomen i v Jakešově spise *Kázání troje* a je podle něj těžkým – téměř apokalyptickým – Božím trestem, protože proti sobě staví vrchnost i obyčejný lid. Válka je vyvolána Bohem, jedná se o kolektivní trest udělený lidstvu za špatné či hříšné chování. Je podle něj poslední fází, která nastane před koncem světa, mnohem horší fází, než je jakákoliv přírodní katastrofa. Před válkou není úniku, je těžkým trestem, z nějž nevzejde nic dobrého. Jakeš se také staví proti náboženským válkám mezi příslušníky dvou či více odlišných věr, přesto na ně ale pohlíží smířlivěji než na válku mezi křesťany samotnými. Viní „falešné“ křesťany, kteří se obrátili vůči svým lidem, a tím zanevřeli na Boha.

„Budete (prý) slyšeti Boha a pověsti bojů, povstane národ proti národu, a království proti království, ale ne ihned...Když se toto počne dítí, pohleďtež pozdvihněte hlav svých, protože se přibližuje vykoupení vaše. Opět, když uzříte na se tyto věci dějí, vězte, že blízko jest Království Boží.“ (JAKEŠ, 1608)

1.5.4 Podoba trestu – nemoc

Stejně jako různé přírodní katastrofy (nebo války) byla nemoc či jakákoli jiná epidemie chápána jako Bohem udělený kolektivní trest seslaný na společnost za špatné chování, nedostatečné modlení nebo rouhání se. Takováto epidemie pak měla silný ekonomický dopad na fungování a proměnu společnosti a stála za smrtí stovek, ne-li tisíců lidí.⁷⁴

Nejčastější nemocí, jež se mezi 13. a 18. stoletím opakovaně vracela a která byla kvůli špatně rozvinuté medicíně téměř neléčitelná, byl mor.

Moru, morovým epidemiím a strachu z této zhoubné nemoci se Vít Jakeš věnuje ve spise *Zpráva o moru*. Vzhledem k jeho komplexnosti a důležitosti pro dobovou společnost mu věnujeme celou následující kapitolu.

⁷³ DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, s. 115

⁷⁴ WONDŘÁK, Eduard. *Historie moru v českých zemích*, s. 15

2. Kázání o moru

Podle Eduarda Wondráka představuje mor „obraz hrůz – hrůz, které kdysi opětovně postihly evropské země hromadným umíráním, vylidnily se města a vesnice a ty, kteří náhodou přežili, zanechaly v zoufalství, vystavené hladu, bídě a strachu.“⁷⁵

2.1 Jakešova Zpráva o moru

Vít Jakeš v roce 1613 vydal populárně-naučné kázání s celým názvem *Zpráva o moru: Spis sebraný a shromážděný z Slova Božího, v němž se ukazuje co? Kolikerý jest? Odkoho? Za jakých příčin? Na jaký konec přepuštěn bývá mor? Též jakých způsobů užívají bezbožní: pobožní pak jak se chovají a co činiti mají v čas rány morové: léta 1606 učiněných a léta 1613 hojněji rozmnožených*, v němž se mimo jiné snaží uklidnit věřící a odpovědět na nejčastější otázky, které si podle něj pokládají.

Na začátku spisu Jakeš popisuje největší morové epidemie, k některým také připojuje údaje o přibližném počtu mrtvých, místo, které bylo zasaženo, ale také jak se mor projevoval. V několika pasážích se zmiňuje i o biblickém moru, který byl Bohem seslán na Egypt. Tzv. Justiniánský mor i morovou infekci označovanou jako Černá smrt popisuje vždy v souvislosti s českými zeměmi, také ale popisuje – byť oficiálně nepotvrzenou – devastující vlnu moru z roku 1016, která byla „*tak prudká a náhlá, že mnohý pohřbující mrtvé náhle a nenadále mřeli mnoho jinde zůstalo, domnění takové bylo, že sotva desátý [člověk] lidu v Praze potom moru zůstal.*“ (JAKEŠ, 1613)

O tom, jak to skutečně bylo s morem v roce 1016 v českých zemích, se dodnes vedou spory. Informace o něm byly zaznamenány pouze v Hájkově Kronice české, a přestože byl Hájek mnoho let považován za spolehlivý zdroj informací, na konci 18. století byla jeho legitimita G. Dobnerem zpochybněna. Jiné – dřívější zdroje (např. Dalimilova kronika) – se o tomto moru vůbec nezmiňují.⁷⁶

⁷⁵ Tamtéž, s. 15

⁷⁶ Tamtéž, s. 24

2.2 Šíření a léčba moru

Na počátku 17. století došlo k rozšíření tzv. *protimorových spisů*, které popisovaly průběh, příznaky, prevenci a prvotní léčbu moru, jež měla v konečném důsledku velmi malou úspěšnost. Rady a techniky, jak se účinně bránit moru, byly většinou nedostačující a založené na mylných informacích. Jak Jean Delumeau dodává, mezi první ochranná opatření v počátcích nákazy bylo zařazeno také kropení dopisů a mincí octem, zakládání očištěných ohňů na křižovatkách postižených měst, pouštění žilou, vyvolávání průjmů na očištění těla či vybíjení velkých domácích a užitkových zvířat.⁷⁷ V některých spisech se také uvádělo, že za rozšíření moru může znečištění ovzduší způsobené kyselou hlínou, hnilobou vyvěrající z nitra země nebo konjunkcí nebeských těles. V takových případech se jako jedno z řešení nabízelo používání vonných látek a kadidla, kterými se dezinfikovalo oblečení a obydlí obyvatel. Vonné látky však neměly dezinfekční účinek a sloužily pouze k potlačování hnilobného zápachu, který vycházel z umírajících. Podobně fungovala i typická maska s dlouhým, lehce zahnutým ptačím nosem.⁷⁸ Jiné spisy zase obsahovaly poučení o prevenci před morem, která spočívala ve správném výběru jídla, dostatečném pohybu a fyzické práci, pití vody a alkoholu ad.⁷⁹ Občas se ale vyskytly rady a nařízení – většinu z nich vydávaly tzv. *morové řády* –, které se zdály být účinné a přispívaly ke zpomalení šíření moru, např.: pálení vlněných látek, karanténa nemocných, čištění prostorů po smrti či odchod člověka do jiné části města nebo na venkov bez osobních věcí, zákaz vycházení po setmění, uzavírání veřejných budov nebo vystavování a soukromé pohřbívání zemřelých.⁸⁰

Přestože se Jakeš ve svém spise nezabývá detailními popisy umírajících ani tělesnými projevy či způsobem obrany proti moru, rozlišuje jeho dvě základní

⁷⁷ DELUMEAU, Jean. *Strach na Západě ve 14. - 18. století: obležená obec*, s. 124–126

⁷⁸ Tamtéž, s. 124–126

⁷⁹ Můžeme např. zmínit spisy z 16. století Jana Černého (*Spis o nemocech morních*), Jana Kociána (*Rozmlouvání o moru*), Jana Berky z Chocně (*Kniežky o morních příčinách*), Jana Kopa z Raumenthalu (*Knižku o nakažení morním*) či Martina Řepanského (*Knižku o moru*) a další. In: TOMÍČEK, David. *Souvislosti Česky Psané Tištěné Literatury o Moru 16. století*. Listy filologické. s. 43–44.

⁸⁰ HAVLÍK, Jirí M. *Morová Kázání Christiana Augustina Pfaltze (1629-1701)*. Listy filologické, s. 151–152.

podoby: mor postranní, při němž zemřela jedna nebo více na sobě nezávislých osob v jednom městě, a mor valný/veřejný, který zasáhl celou zemi bez rozdílu pohlaví, věku nebo víry.

Zda se jedná o laický pohled na dýmějový a plicní mor, není zřejmé, přestože sám – a to velmi protichůdně – popisuje rozdílné projevy různých morových epidemií, které se projevují otoky, vředy, neštovicemi, ale i těžkým spánkem,⁸¹ bolestí hlavy nebo závratěmi. Taktéž uvádí, že některé morové epidemie postihovaly i zvířata, jiné se jim ovšem vyhýbaly. V jednom případě Jakeš zmiňuje i přenos moru prostřednictvím hmyzu, jenž sedá na nepohřbené mrtvé, v ostatních se o možném přenosu nezmiňuje vůbec a na konci samotného spisu dokonce tvrdí, že mor není infekční vůbec.

„Padne jich po boku tvém tisíc a po pravici tvé deset tisíc, k tobě se však nepřiblíží ta zhouba. Nepřihodí se tobě nic zlého, aniž se přiblíží jaká rána k stánku tvému. Nebo andělům svým přikázal o tobě, aby tě ostříhali na všech cestách tvých, na rukou ponесou tě.“ (JAKEŠ, 1613)

Které z těchto epidemií byly skutečně morové, se dnes již nedozvíme. Ve středověku i raném novověku bylo zejména kvůli málo rozvinuté medicíně těžké rozlišit od sebe podobné příznaky různých nemocí a jako mor se označovaly i nemoci jako tyfus, černé neštovice, chřipkový zánět plic, úplavice či červená nemoc.⁸²

2.3 Kazatelé a strach ze smrti

Stejně jako o tom, co byl a nebyl mor, se o skutečném počtu mrtvých dodnes vedou spory, z prvních epidemií nejsou dochovány prakticky žádné statistiky či záznamy o počtu zemřelých a pokud ano, byl jejich počet upravován (dokonce často záměrně zveličován). Důvod tohoto konání je zřejmý, zvýšení počtu mrtvých vede ke vzbuzení strachu o vlastní život a následnému pokání.⁸³

⁸¹ Jako „těžký spánek“ mohl být označován příznak posledního stádia moru, při němž nakažení upadají do kómatu. In: SCHEUFLER, Vladimír. *Vynášení smrti a morové epidemie*, Český lid, s. 209

⁸² SCHEUFLER, Vladimír. *Vynášení smrti a morové epidemie*, Český lid, s. 210

⁸³ WONDŘÁK, Eduard. *Historie moru v českých zemích*, s. 26

Přestože mor v menších vlnách decimoval rodiny, vesnice i města po celá staletí a společnost si na možnost opakujících se epidemií téměř zvykla, nepřestával v lidech vyvolávat strach. K uklidnění situace nepřispívaly ani morové řády, spisy a morová kázání, jež se snažily obyvatele měst všemožně informovat o průběhu a projevech nemoci. Lidé tedy žili v konstantním strachu o svůj život, svou rodinu a blízké a měli neustále na paměti, že další epidemie může kdykoli přijít a před smrtí není úniku.

Literární a kazatelská tvorba však nebyla to jediné, co poukazovalo na blížící se smrt. Po celé Evropě vznikaly od poloviny 16. století (a zejména pak ve století 17. a 18.) morové sloupy, které se stavěly na počest konce morové epidemie a kvůli ochraně před další vlnou, na domy bývaly přibíjeny desky, jež připomínaly tragickou smrt původních obyvatel, a oblíbené se také staly obrazy s motivy Tance smrti, na kterých byla Smrt personifikována a zobrazována v podobě kostlivce, jenž si odvádí živé.⁸⁴ V Čechách jsou Tance smrti (někdy též překládány jako Umrlčí tance) zobrazovány až v 17. století, pravděpodobně kvůli husitům, kteří odmítali katolické zastrašení peklem.⁸⁵

Jak jsme již zmínili dříve, kazateli i prostými lidmi byl mor pojímán jako Boží trest. Kazatelé vybízeli k jednotě, pokání, ustavičnému modlení, spolupráci a hlavně k pomoci a péči o umírající. Během morových epidemií bylo úkolem kazatelů jediné: uklidnit vystrašené posluchače, přimět je k pokání a připravit je na možný odchod do království věčného.⁸⁶

Jakešův spis nebyl výjimkou, v jeho kázáních byl mor vnímán jako Boží trest seslaný na hříšníky, který je možné zastavit pouze ustavičným modlením a pokáním.⁸⁷ Taktéž vybízí k síle, jednotě a odhodlání. Smrt podle něj není konečná. Pokud se bude křesťan chovat náležitě a bude dodržovat dané zásady, bude jeho

⁸⁴ VOIT, Petr, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, heslo: Tanec smrti

⁸⁵ In: DELUMEAU, Jean, *Strach na západě ve 14. - 18. století*, s. 19

⁸⁶ Tamtéž, s. 122–127

⁸⁷ Sám o moru píše následující: „[Mor] jest meč, rána, střela Boží z přísného hněvu Božího a spravedlivého. Po dlouhém a schovávání hříchů a nešlechetnostem lidským nemohl se již déle na takové nepravosti dívati.“ (JAKEŠ, 1613)

duše spasena, vstoupí do království nebeského a přeživší křesťané se o jeho tělo náležitě postarají.

„Nebo s kterými v zdraví v životě, buď krví, buď láskou, spříznění jsa v milém tovaryšství byli, jich pomoci, rady, ochrany, služby užívali, znaje sebe povinnu býti jim službami posledními, [] jich v nemoci navštíveným, opatřeným při smrti čestným pohřbením, což z lásky k nim bohové činívají...[] Když oni řkou: když jsme tě přiodili nahého, kdy jsme tě viděli nemocného, uslyší od něho, co jste koliv jednomu z bratří mých těchto nejmenších učinili, mne jste učinili. Pojdte, dědičně vládněte, Královstvím vám od ustanovení světa připraveným.“
(JAKEŠ, 1613)

2.4 Líčení útěku jako jediného řešení

V těžkých časech epidemií se útek leckdy jevil jako nejlepší řešení a jistá záchrana života. Odcházeli zejména bohatí lidé, kněží nebo šlechtici. Někteří z nich se taktéž skrývali za tlustými zdmi svých paláců a nechávali prostý lid (jenž neměl kam jít) napospas vlastnímu osudu. Avšak někdy se právě oni odchozí sami stávali šířiteli nákazy. Lidé častokrát umírali bez možnosti poslední zpovědi, což vyvolávalo další vlny strachu o spásu své duše.

Během morové epidemie v roce 1539 ve Wittenbergu Martin Luther kritizoval ohavné činy těch, kteří prchají a nechávají tak své bližní napospas vlastnímu osudu a jejich duše bez možnosti útěchy.

„Utíkají jeden po druhém a stěží lze najít někoho, kdo by léčil a utěšoval nemocné. Podle mého názoru, tento strach, který ďábel vložil do srdce oněch nebohých lidí, je tím nejhorším morem...“⁸⁸

I další kazatelé – včetně Víta Jakeše – kteří zůstali, aby se o nemocné starali, bývali častokrát rozhořčeni chováním ostatních, a tak je často ve svých kázáních kritizovali a upozorňovali na fakt, že útek není řešení a smrt dostihne každého – obzvláště pak ty, kteří zbaběle prchají. Smrt, ať už v podobě Božího (Jakeš) nebo Satanova (Luther) zásahu, prý pronásleduje a dostihne každého bez rozdílu.⁸⁹

⁸⁸ DELUMEAU, Jean. *Strach na Západě ve 14. - 18. století: obležená obec*, s. 155

⁸⁹ „Satan pronásleduje toho, kdo uniká, a zasahuje toho, kdo zůstává, neunikne mu tedy nikdo.“
In: tamtéž, s. 156

„[A pak Bůh pravil:] Neutečet' nižádný z nich, byť se i do země zakopali, i odtud by je ruka má vzala, pakli vy vstoupili do nebe, i odtud bych se strhl: pakli by se schovali na výsosti hor, vyhledám a vezmu je odtud: pakli by se skryli před očima máma na dně moře, přikáži hadu, aby se odtud vyhryzl...“ (JAKEŠ, 1614)

2.5 Mor a možní viníci

Ve středověku a raném novověku panovalo přesvědčení, že za mor mohou čarodějnice, cizinci, potulní kejklíři, Židé, jež tráví vodu v městských studních, pohané či zlí lidé, kteří roznášejí mor záměrně nebo porušují platná nařízení a vyvolávají spory.⁹⁰

Hledat viníky mezi židovskými obyvateli se zdálo být nejjednodušší cestou k zastavení moru. Jak jsme již zmínili výše, radikální křesťané nadále viděli v Židech vrahy Ježíše Krista a obviňovali je ze snahy o systematickou likvidaci všech křesťanů bez výjimky. Židé tak byli vystěhováváni do tzv. „za-městských ghatt“, nesměli přijímat příbuzné, obchodovat a v polovině 17. století měli zakázaný vstup do Prahy. Avšak už samotné vyhnání Židů a uzavření ghatt mělo kvůli špatným hygienickým podmínkám a přelidnění vliv na šíření moru. Mnohé pokusy o historické soupisy počtu obětí uvádějí, že u Židů byla nakažlivost i úmrtnost mnohem vyšší než u křesťanů.⁹¹ Kvůli tomuto přesvědčení se objevovaly názory, že za mor mohou převážně Židé a úmyslně jej šíří mezi křesťany.⁹²

Druhou velkou skupinou, jež byla obviňována z šíření moru, byli pohané, a to kvůli odlišnému přístupu k pohřbívání, úctě k zesnulým a rozloučení

⁹⁰ Jakeš zmiňuje wittenberskou historku, v níž „v čas rány morové, když jednomu sousedu dítky pomřeli, pro nenakažení prý jiných zapověděno bylo, aby z domu ven nevycházel. Ale on bídou žízňě vynutkán jsa vyšel, od nějakého šenkýře piva sobě koupiti chtěl: když pak ten šenkýř tomu jinému sousedu toho učiniti a piva prodati se spečoval, anobř i s ním v svár a v vádu se vydal, tož oznámený soused ponuknutím d'ábelským na téhož šenkýře se obořil[...], probodl, a zabil.“ (JAKEŠ, 1613) Ve všeobecně panikařící společnosti jistě nebyly podobné historky (jež někdy získávaly až exemplární formu) výjimkou, šířilo se přesvědčení, že existují lidé, kteří záměrně roznášejí mor a způsobují ve městech chaos.

⁹¹ JIRKOVÁ, Pavla. "Větší-li se, či menší mor": raně novověké morové epidemie v českých zemích, s. 222–230

⁹² WONDŘÁK, Eduard. *Historie moru v českých zemích*, s. 32

se s mrtvými. Pověra o pohanském nepohřbívání mrtvých na nesvětské půdě vznikla již ve středověku a byla založena na starých pohanských zvycích, jako je vynášení mrtvých nohama napřed, aby se nebožtík nemohl vrátit jako duch, upír nebo vlkodlak, jejich vystavení při venkovních obřadech, následné pálení a konečné ukládání popela do neposvěcené půdy a venkovských mohyl. To vše vedlo k tomu, že v době silících morových epidemií byli pohané obviňováni, že porušují zákaz o vystavování mrtvého a nepohřbívají jej do předem vyznačených masových hrobů, ale také to, že záměrně odmítají poslední pomazání.⁹³

Jakeš se v silně citově zabarvených pasážích ostře vymezuje vůči židovskému rouhání a pohanskému chování k mrtvým.⁹⁴ Mrtvé prý hází na ulici a nechají je sníst psy. Pohané prý nemají zdravý rozum, a přestože čtou Bibli a částečně se o ni i zajímají, nechtějí se podle ní řídit, čímž urážejí Boha.

„...a čími šlépěji kráčejí, že nemilosrdnost tyranskou páchají a šlépějemi lehkomyšlných bohů rouhavých pohanův jsou, začez vy je jistě měli haniti a styděti, že na prosto zdravého rozumu prázdní jsou, potupivši Boží slovo, smýšlení bláznového, filozofů pohanských následují a Božímu slovu pravdu mluvícímu v ničemž povoliti nechtějí. Ale skoro není příliš čemu se diviti, jaká víra jejich, taková i skutkové: mnozí téměř pohanského obcování, anobř nad ně horšího jsou, menší prostopášnosti život trávíce, titulem křesťanským se honosí, avšak víry nižádným dvorcem dobrých skutků nevynášejí...“ (JAKEŠ, 1613)

⁹³ PŮBALOVÁ, Ludmila. *Přístupy k smrti a k pohřbívání v různých historických epochách lidstva*, s. 47–48

⁹⁴ Jedná se o jediný Jakešův dostupný spis, v němž cíleně útočí na židovské nebo pohanské obyvatelstvo, v ostatních spisech se o nich sice zmiňuje, ale převažuje v nich výzva k lásce a spolupráci.

3. Moralizující kázání

Významnou součástí protestantské i katolické literární produkce raného novověku byla bezpochyby tvorba moralistní, ta vznikala v 15. a 16. století jako reakce na politickou a náboženskou krizi, která sužovala společnost.

Jan Malura uvádí, že moralistní tvorba je velmi podobná tvorbě nábožensky vzdělávací, ale liší se od ní v několika maličkostech. Moralistní je založena na bohaté literární tradici popisující reálné zkušenosti předků a na správném křesťanském učení, zatímco nábožensky vzdělávací produkce se soustředila na nitro čtenáře nebo posluchače a budování a utužování vnitřní víry jedince.⁹⁵

Základní a neotřesitelnou autoritou byla pro většinu novověkých autorů Bible, která poukazovala na správné výchovné a etické zásady křesťanského života, vztahy mezi členy křesťanské obce, prohlubování a upevňování vztahů v rodině a výchovu dítěte (ať už se jednalo o celý proces dospívání nebo určitý časový úsek).⁹⁶ Autoři se věnovali také otázkám postavení ženy ve společnosti, manželství a povinností v něm, včetně správného kojení nebo těhotenství. Součástí takových spisů byla i snaha pochopit svět, kosmos a místo člověka v něm. Moralistní spisy jsou vnímány jako nositelé novověké didaktické funkce.⁹⁷

Hlavními tvůrci moralistních spisů – ne však jedinými – se stali kazatelé, ti tvořili pro lid křesťanský, ale i pro lid za zdmi kostela. Moralistní tvorba se objevuje napříč celým literárním spektrem – jak v prostředí katolickém, tak v prostředí reformačních církví.⁹⁸

Moralizující kázání je většinou expresivního rázu, kazatel se snaží nabádat posluchače nebo čtenáře, aby dodržoval křesťanské zásady a nestihl ho tak Boží trest. Kázání tak principiálně ukazují, jak by dané vztahy vypadat neměly, proč je některé chování nevhodné a co se může stát, když lásku nahradí chamtivost, závist nebo touha po penězích. Důraz může být kladen na popis sedmi smrtelných hříchů nebo na vylíčení následného trestu.⁹⁹

⁹⁵ MALURA, Jan. *Žánrové aspekty starší české literatury*, s. 116.

⁹⁶ KOLÁŘOVÁ, Jana. *Projevy literárního manýrismu v předbělohorských moralitách*, s. 12

⁹⁷ Tamtéž, s. 12

⁹⁸ GALÍK, Josef. *Panorama české literatury: literární dějiny od počátků do současnosti*, s. 62.

⁹⁹ KOLÁŘOVÁ, Jana. *Několik pohledů na tematizaci dítěte a výchovy v literatuře pozdního humanismu*, s. 9–15.

Takové spisy nejsou určeny pouze pro vybranou skupinu lidí, ale slouží pro všechny bez rozdílu věku, pohlaví nebo bohatství, jejich primárním účelem je disciplinace a sebevýchova úzce spojená s individuální četbou.¹⁰⁰

3.1 Exemplum

Exemplum je v Encyklopedii literárních žánrů definováno jako kratší prozaický text, který se zabývá určitým problémem a snaží se jej pomocí morálního nebo duchovního výkladu objasnit.¹⁰¹ Název vychází z latiny a znamená *příklad, ukázka, vzor, vzorný doklad* nebo *výstraha*. Exempla dominovala především ve středověku, kde zároveň sloužila jako výklad Bible. V 15. a 16. století měla podobu mravně výchovného, nábožensky vzdělávacího, poučného nebo zábavného příběhu, kterým bylo obvykle prokládáno kázání nebo výchovně zaměřené dílo.¹⁰²

Pro moralizující knihy je typické záměrné využívání biblických nebo lidových středověkých exempl většinou s tragickým nebo děsivým příběhem, jehož námět má upoutat posluchače nebo čtenáře i za cenu vyvolání strachu a nevole v publiku. Účelem většiny takových exempl je utvrdit čtenáře ve správnosti výkladu, také se může stát vhodnou inspirací pro následování Božích přikázání a nápravu jedince. Cílem exempl bylo zvýšit zájem o moralizující dílo a svým způsobem ho více beletrizovat. K tomu sloužila primárně exempla zábavná, která vycházela z lidového vyprávění, historických událostí nebo autorových vlastních zkušeností. Taková exempla pak častokrát zastínila primární význam knihy.¹⁰³

3.2 Důležitost křtu

Křesťanští autoři výchovně laděných kázání se shodují na tom, že nejdůležitější láska je prezentována skrze Boha a Bibli a součástí pravé lásky je i křest. Křest je pro novorozence první velkou etapou v životě, dítě je očištěno vodou a slovem Božím od prvotního hříchu. Spolu s křtem je komentován porod

¹⁰⁰ MALURA, Jana. *Žánrové aspekty starší literatury*, s. 116.

¹⁰¹ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 103

¹⁰² Tamtéž, s. 103

¹⁰³ PETRŮ, Eduard. *Vývoj českého exempla v době předhusitské*, s. 12

a následný pláč dítěte. Spisy upozorňují na to, že se jedná o věc zcela přirozenou, protože svět je plný hříchu a nevinná duše nad těmito hříchy pláče.¹⁰⁴

Vít Jakeš uvádí v pohřebním spise Václava Albrechta následující: „*učíme se bídnosti naší tělesnou i duchovní poznávati. Bídnost těla jest, že s bolestí v neřestech se rodíme, kteréžto ihned na svět při vyjítí oplakáváme... Bídnost duše že pokazili, hříšníci a hněvu Božího hodni, v životě Matky se začínajíce, na svět vycházíme.*“ (JAKEŠ, 1615)

Významu a důležitosti křtu věnuje Jakeš celý spis s názvem *Důvodů šest dostatečných o nemluvnátkách nepokřtěných...tyto důvody sem sebral v spis pořádný uvedl a vůbec pro lidi hloupé k tlačení podal...coby každý pobožný samým slovem Božím se řídící člověk, o dítkách a nemluvnátkách Kristianských buď v životě Matek, buď z životův jich na svět vyšlých, mrtvých a nepokřtěných důvěrně a pobožně měl smýšleti...* vydaný v Praze roku 1605.

Křtem se zabýval také Martin Luther, pro kterého je velmi důležitým prvkem v životě každého správného křesťana, podle něj ale tímto způsobem nedojde ke zbavení se vnitřního hříchu, který je v lidském životě přítomen neustále.

3.3 Reformační moralistní spisy v novověku

Krátce se také zmíníme o luteránských a utrakvistických moralistních spisech. Ty se věnují především budování a upevnování vztahů mezi manžely a postavení ženy ve společnosti.

Jedním z hlavních představitelů reformačních moralistních spisů je Martin Luther, který stál u zrodu manželské reformy, o niž se zasloužil vydáním spisu *O manželském životě*. Manželství je podle něj Božím záměrem a je součástí tzv. Božího řádu, zároveň je jakousi ideální podobou duchovního a světského života, která funguje na základě rozdělení rolí muže a ženy – muž se stará o ekonomickou a duchovní stránku života, zatímco žena se zdržuje v domově, zastává domácí práce a stará se o děti. Žena by měla být tichá, laskavá, milující a starostlivá a muž rozhodný, pevný a autoritativní. Muži by mělo být podřízeno fungování celé domácnosti, včetně dětí, které by jej měly poslouchat a následovat

¹⁰⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Zrození dětství*, s. 68

jeho příkazy. Poklidné rodinné a funkční prostředí by mělo být skvělým místem pro výchovu dětí. Luther také odmítá celibát a sexuální zdrženlivost, panenství sice bylo nadále vnímáno jako stav hodný úcty, avšak podobné úcty mohou lidé dosáhnout i v manželství.¹⁰⁵ Důležitou roli podle něj hraje láska, sounáležitost a komunikace. Luther odmítá představu nuceného sňatku, ale zároveň se mu přičítá, když dítě odmítá sňatek z rozumu, aniž by uvážil všechny kladné a záporné hodnoty svazku. Drží se zásady, že rodiče dělají vše pro dobro svého potomka.¹⁰⁶

Tématu luteránského manželství se Vít Jakeš věnuje ve *Spise o svatosvatým manželským stavu* vydaném pravděpodobně v roce 1610. Žádný z výtisků se však nedochoval a lze tak jen stěží určit, zda se i v tomto spise drží Lutherova pojetí manželského stavu a vyzdvihuje manželství před panenstvím.¹⁰⁷

3.4 Zrcadlo rodiny bezbožné

Moralizující kniha s celým názvem *Zrcadlo rodiny bezbožné, to jest: spis z svatého Písma a z historie pravdivých shromážděný, v kterémž se ukazuje a spatřuje o synův a dcer k vlastním rodičům prokazované nevážnosti způsobu, příčinách i pokutách na ně dokračujících* byla vydána v Praze v roce 1615.

Spis je rozdělen do několika kapitol, v nichž Jakeš popisuje složité vztahy mezi rodiči a dětmi. Nevěnuje se samotnému procesu dospívání, ale vhodnému a nevhodnému chování rodičů k dětem a obráceně. Popisuje, jak by rodiče měli se svými dětmi jednat, ale hlavně to, jak mají děti lásku svým rodičům oplácet a nezanevřít na ně.

Jakeš v předmluvě knihy píše toto: „*Nápodobně, poněvadž slovo a Boží slovo jest zrcadlo životu křesťanství, i spasení našeho, pro to, že v něm spatřujeme jistou vůli Boží, života našeho porušitelnost i svátost: dobrý i zlý způsob tohoto, aby již dotknutelného obojího pohlaví mládež se vzhlédla, své způsoby, nevážnosti a bezbožnosti k rodičů, pronášené, spatřené napraviti se vynasnažila, za tou vlastní příčinou jsem traktát tento z téhož slova Božího, i z historie pravdivých sepsal,*

¹⁰⁵ RATAJOVÁ, Jana, Lucie STORCHOVÁ, Jan ROSACIUS, Jan KOCÍN Z KOCINĚTU, Jiří STREJC, Jan THADEUS a Havel ŽALANSKÝ. *Žena není přišera, ale nejmilejší stvoření boží: diskursy manželství v české literatuře raného novověku*, s. 736–737

¹⁰⁶ ZVELEBIL, Miroslav. *Lutherovo manželství – vzor a symbol*. [25.3.2023]. Dostupné na: <https://www.getsemany.cz/node/3209>

¹⁰⁷ Soupis Jakešovy tvorby. In: *Bibliografická databáze bohemikálních tisků, rukopisů a moderní literatury*. Dostupné na: <https://knihoveda.lib.cas.cz/Record/K03434?sid=7336176>

synům a dcerám před oči předložil, aby patříc do něho užitku napravený života svého nabývala, tomu všemu Bůh ráčí svého požehnaní a své pomoci udělití.“
(JAKEŠ, 1615)

3.4.1 Obraz dětí v Zrcadle rodiny bezbožné

V knize jsou děti líčené jako zlé, hrubé, chamtivé, pomlouvající, posmívající se bytosti urážející své rodiče. Jakeš tvrdí, že pokud se takto chová malé dítě, je povinností rodiče, aby jej náležitě potrestal a poučil. Pokud se však takto chová i v dospělosti, na vině je nevhodná výchova, a tím pádem si rodiče zaslouží Boží trest.

Oproti tomu povinností dítěte je starat se o rodiče, hájit jejich čest, oplácet jim služby, které pro ně vykonali, a nakonec by jim měli připravit náležitý křesťanský pohřeb. Neměli by se za ně stydět, protože jediné chování, které zasluhuje stud, je bezbožnost, nectnost a zlé činy. Člověk by se neměl ke svému bližnímu otáčet zády, protože správný křesťan nikdy neopustí bližního svého, a to ani v případě, že se člověk v roli rodiče chová špatně, své dítě bije, hýří penězi nebo se oddává nekřesťanským hříchům. Dítě by také mělo umět odpouštět, nepřipomínat rodičům jejich hříchy a neustále jim projevovat lásku.

„Rodičové, otec, matka, i v maličkém i v vyrostlém věku vás trpěli, snášeli, však ani snad jednou tak mnoho s vámi, jako vy s nimi ustavičně sobě nepostiskovali. Kdyžs byl maličký, tvým pláčem, tvým křikem, jaks uši jejich obtěžoval. Když byl nemocný, jaks oči jejich k slzám, srdce, mysl, k zármutku naklonoval, přivodil...“ (JAKEŠ, 1615)

3.4.2 Obraz rodičů v Zrcadle rodiny bezbožné

Jakeš tvrdí, že předností každého správného rodiče je projevovat svému dítěti dostatečnou lásku, starat se o jeho zdraví a výchovu a žít v něm úctu k Bohu. Měl by své dítě připravovat na skutečný život, učit jej dějiny, literaturu, dobré mravy a mluvu, ukazovat mu svou práci, své řemeslo, živobytí a měl by mu udělovat dobré rady. Každé dítě by mělo ve svém rodiči vidět jenom to nejlepší, rodič by měl být správným vzorem, protože platí zásada *„jaký otec, takový syn“*. Pokud se bude rodič chovat špatně, pravděpodobně bude špatné i dítě, protože dítě by mělo kráčet ve šlépějích svého otce.

„Stejným způsobem, jakým byl Ježíš poslušný svému otci, měl by být každý syn poslušný tomu svému. Ale stejně jako Ježíš měl před sebou příklad svého dokonalého otce.“ (JAKEŠ, 1615)

Jakeš poukazuje taktéž na to, že většina dětí je zkažená, protože se o ně rodiče v mládí nestarali, nebo je naopak svým jednáním přehnaně opečovávali, dávali jim mnoho darů nebo záměrně přehlíželi jejich hříchy místo toho, aby je potrestali. Správná výchova by se neměla obejít bez fyzických trestů, pokud tak rodič neučiní, Bůh ztrestá dítě i rodiče. Tresty by se ale nemělo plýtvat, rodič by je měl ukládat jenom v případě nutnosti – pokud bude své dítě trestat moc, může se stát, že dítě bude bázlivé a že se od rodiče v dospělosti odvrátí.

„...napřed nezřízeným jich milováním, a pod tím zlým milováním, neřádným jim [], zlých věcí přehlídáním, o tom v historiích v i Písmech svatých mnoho příkladů [...] synové jeho věci k obětem přinášené k zlému užívají, obracejí, s ženami přísluhujícími při stánku úmluvy, v zlém obcují... a jich netrestal, ačkoliv slovy je trestal, však že s trestáním skutečným v pokutě k nim nepřistoupil...Bůh jemu tu nepravost a zlé činy synův připsal ani i pohrůžky proto, budoucích pokut osvědčil. Víces syny své ctil nežli mě, protož přijdou zlé věci na tebe i na dům tvůj.“ (JAKEŠ, 1615)

Jakeš dále uvádí, že špatné vychování je většinou spojeno se špatným přístupem ke křesťanství, rodič by neměl dítě učit hazardním hrám, lichvařině, půjčkám, špatnému a podlému chování, vulgární mluvě, neměl by je učit krást, zabíjet nebo mu cokoli z toho ukazovat, popřípadě je k takovému chování nabádat. Pokud rodič sám takové hříchy činí, neměl by je dělat před dětmi – děti jsou nevinné, jednoduše manipulovatelné, a proto by je měl rodič od podobných hříšníků držet dál.

„A tak poněvadž v nynějších dnech mnozí rodičové povinnosti své k dítkám zanedbávají, jich v pravém náboženství, nejvíce v pobožnosti nevychoávají umění literárnímu, řemeslům, pracem počestným nevyučují...tou příčinou k zlému rozpustilému a bezbožnému životu dítkám svým příčiny podávají...“ (JAKEŠ, 1615)

Pokud se rodič bude chovat špatně, bude své dítě bít a učit ho hříšnému chování, nebude se o něj starat, bude jej nutit do předem domluveného sňatku apod.,

pak bude ve stáří Bohem potrestán – bolestí v srdci, opuštěním, nemocemi nebo chudobou. Dítě jej opustí a on zemře v osamění, v extrémních případech může dojít k tomu, že dítě svého rodiče zabije a o majetky jej připraví silou.

„Zevnitřně od Boha, na tělem pro necvičení a pro v zlém jim solkování, rodičové trestáni bývají metlami obyčejnými, jako nemoci, chudobou. [...] nebo synové a dcery jejich, své rodiče tepou, perou, bijí, jakž svrchu připomenuto, že otec synu z mládí v zlém vůli pustil, v kterémž on zvykl, vyrostl, k otci nevážný, lehkomyšlný učiněn otce prával, bil...až i ven z domu za vlasy vytáhl.“ (JAKEŠ, 1615)

Základem výchovy je podle Jakeše střídmost, rodič by měl dítě nabádat k dobrému a slušnému vychování, měl by jej vést a doprovázet na cestě životem, nikoli jej k něčemu nutit a nařizovat mu, co má dělat. Povinností rodiče není zajistit dítěti bohatý život nebo mu odkázat majetky. Měl by jej vychovávat podle křesťanských zásad, klást důraz na víru v Boha a budovat lásku k němu.

„Kdo prý svým dětem statek za svého zdraví a živobytí vzdává, sobě pak v moci a k živnosti ničehož nezanechává, hoden jest, aby takovým kyjem vopálán a mlácen byl. Jak aby bezbožný nebyl, proti rodičům nezhřešil a jich nekormoutil.“ (JAKEŠ, 1615)

3.4.3 Obraz ženy a dcery v *Zrcadle rodiny bezbožné*

Přestože Jakešova kniha *Zrcadlo rodiny bezbožné* není primárně zaměřena na fungování manželství a postavení ženy ve společnosti, některé Lutherovy myšlenky a názory se projevují i v tomto spise. Jak ve své diplomové práci uvádí Kubalová, postavení ženy jak ve společnosti, tak v přírodě je podřízeno přírodním zákonům. Žena je fyzicky slabší a méně vyvinutá než muž, tudíž je jejím úkolem být podřízená, poslouchat, pomáhat muži a starat se o potomky.¹⁰⁸

S tímto tvrzením souhlasí i Jakeš, když tvrdí, že povinností ženy je starat se o dítě, krmit jej a nedávat chůvám a kojným, protože ty nemohou dítěti dát stejnou lásku jako „pravá křesťanská matka.“¹⁰⁹ Jakeš popisuje matku jako slabou, přesto

¹⁰⁸ KUBALOVÁ, Aneta. „Šťastná jest neplodná a neposkvrněná a ta, jenž nepoznala lože v hříchu.“ *Tematizace panenství a receptce luteránské reformy manželství v textech protestantské provenience a Jednoty bratrské v předbělohorském období*, s. 32

¹⁰⁹ Svěřovat děti kojným byl zvyk, který se rozšířil nejpozději na počátku 17. století mezi šlechticemi. Důvodů mohlo být několik: šlechtičny chtěly dostát svým povinnostem u dvora

milující a laskavou nositelku nového života, o kterou je potřeba pečovat a starat se o ni.

„...nebo[t] bůh poručil v příkázání, netoliko otce, ale také matku svou aby dlouho živ byl na zemi [...] Synáčku, když umru, neměj v nevážnosti matky své, cti ji po všechny dni života svého a čiň, což se jí líbí, aniž ji zarmucuj. Pomni, synáčku, že mnohá nebezpečnosti trpěla pro tebe, kdyžs byl v životě... A pohrdati matkou jest opravdová potupa a hanba.“ (JAKEŠ, 1615)

Jak postava matky, tak postava dcery se v Jakešově *Zrcadle* příliš neobjevuje a pokud ano, většinou bývá oslokována hromadně (spolu se synem), tedy *děti mé: synové a dcery*. Ve většině Jakešových exempel je křesťanská dcera spojována s negativním a hříšným chováním, touhou po majetku, závistí a nedostatkem zájmu o rodiče. Oslovována je jako *dcera bezbožná, snacha pyšná, zlá a krutá, která pro své vlastní dobro činí ostatním zlo*. (JAKEŠ, 1615)

„...Dcery když zvěděly o otce se nesnadily, a každý z nich otce s tou truhlou k sobě přijíti, a takový poklad po něm (domnívajice se, že peníze v té truhle složené byly) zděditi žádostivé byly: stalo se, že z těch dcer jedna otce k sobě dotáhla a příčinou toho domělého pokladu, otce lépeji opatrovala. Čímž ukázáno, že ty dcery upřímně srdcem otce nemilovaly, ale víceji peníze, kterých po něm se nadály a očekávaly.“ (JAKEŠ, 1615)

Syn oproti tomu zaujímá obě polohy, je popisován i jako nevďečný zlý člověk, jenž z rozmarnosti nebo touhy po majetku zabije svého otce (o násilné smrti matky není ve spise zmínka), ale zároveň vystupuje i jako laskavý syn, který nezanevře na svého zlého otce a odpustí mu jeho hříchy.

Jinak je ale vnímána žena (a dcera) pohanská, ta je oproti křesťanské vykreslována jako milující a starostlivá, která by pro svého rodiče i zemřela. Jakeš kvituje sounáležitost pohanských rodin a zároveň se zamýšlí nad tím, proč pohané své rodiče tolik ctí, zatímco křesťané jsou ke svým rodičům neuctiví a uráží je.

nebo si nadále chtěly udržovat vysoký standard života, včetně cestování, setkávání se s lidmi a oblékání se do drahých šatů. Kojení se taktéž považovalo za vulgární a nevhodné. Kojící ženy musely kojit v soukromí a nesměly se zdržovat na veřejnosti. In: LENDEROVÁ, Milada. *Zrození dětství*, s. 73

Jedná se o jediný dostupný spis, v němž jsou pohané na úkor křesťanů chváleny a jejich chování a zvyky vyzdvihovány. Jakeš se obrací ke každému posluchači nebo čtenáři zvláště a nutí je k zamyšlení nad následující otázkou: „Když to zvládnou oni, zvládneme to i my?“

Zrcadlo rodiny bezbožné však není jediný dochovaný spis, v němž se zmiňuje o postavení ženy a dceři ve společnosti.

V pohřebním kázání *Processus* se Jakeš věnuje otázce narození dítěte a v několika krátkých pasážích se také zmiňuje o ženě a matce. V tomto spise nemá žena žádné postavení, je pouhou nádobou, z níž se rodí dítě.

„*Odkud člověk pochází neb vychází na svět, že z života ženy matky své. Člověk narozený z ženy, jakoby řekl: všickni lidé jednostejným během, způsobem, v životě matky počati, složení, za devět měsíců zůstající, v člověka vzrostáme, a potom času, Bohem uloženým z života matky na svět vycházáme, a se rodíme... V životě matky jsem sformován v tělo, a na tuto zemi týmž bídám vypadna poddán...*“ (JAKEŠ, 1615)

4. Pohřební kázání

Pohřební kázání je forma písemného příležitostného kázání spojená s pohřbem, vzpomínkou nebo památkou na zesnulou osobu. Vzniká ve snaze připomínat si skutky dotyčného člověka, jeho úspěchy, to, co vykonal pro druhé, čím přispěl společnosti, jeho život včetně biografických údajů, místa a data narození, úmrtí, dosaženého vzdělání, víry, profese, kterou vykonával, míst, která za svůj život navštívil, a dalších informací.¹¹⁰

Oproti katolickému pohřebnímu kázání, které se zaměřovalo zejména na přípravu těla do očištění, se protestantské soustředilo více na život a stesk pozůstalých. U obou konfesí sloužilo jako útěcha, umožňovalo přijmout smrt jako konečný stav a rozloučit se pomocí zádušních mší, modliteb či almužen.

Pohřební kázání se v ústní podobě objevovalo již od středověku a spojováno bylo se všemi vrstvami společnosti. Písemná varianta se rozšířila až v období rozvíjejícího se knihtisku a stala se pevnou součástí luteránské pohřební kultury, stála u jejího zrodu a stala se oblíbeným a žádaným žánrem. Oproti katolickému se protestantská pohřební kázání objevovala i u středních a nižších vrstev.¹¹¹

Dějiny luteránského pohřebního kázání se pojí s postavou samotného Martina Luthera, který vydal dvě pohřební kázání, v nichž odmítl roli duchovního kazatele a také proces posledního pomazání. Později své stanovisko upravil. Důležitou se stala role pastora, jehož úkolem bylo uklidnit umírajícího a poskytnout mu možnost poslední zpovědi před smrtí. Luther také odmítal pojetí očištění, protože skutky člověka jsou dle jeho názoru hodnoceny průběžně celý život a duše po smrti rovnou vstoupí do nebe, nebo pekla.

Pohřební kázání bylo zaměřeno na budování ideálního obrazu zesnulého, věnovalo se morálním zásadám a častokrát byla smrt líčena v upravené podobě tak, aby odpovídala křesťanským ideálům nevinného a dokonalého člověka.¹¹² Vyznění některých kázání tak může být až legendistické. Vyzdvihovány byly základní křesťanské hodnoty, jako je zbožnost, spravedlnost, laskavost, ochota, pokora,

¹¹⁰ Kazatel. *homiletický čtvrtletník*, s. 620623

¹¹¹ PAVLÍČKOVÁ PRCHAL Radmila. *Pohřební kázání a emblematický tisk. Kázání nad trevírským kurfiřtem Johannem Hugo von Orsbeck z roku 1711*, s. 109–110

¹¹² Pro protestanty bylo velmi podstatné, aby člověk umíral doma, obklopen nejbližšími a v tichosti, dodržoval tak představu o dokonalé smrti.

láska vůči bližním a další, které byly kombinovány s vyprávěním o životě zesnulého. Protestantské pohřební kázání bývalo exemplární a výchovné, jeho cílem bylo vychovat podobně smýšlejícího křesťana, který následuje ideální vzor chování zesnulého.¹¹³

Od 16. století se v luteránských kruzích začaly objevovat velmi rozsáhlé, kvalitně zpracované a finančně nákladné formy pohřebního kázání. Vznikaly pouze při zvláštních příležitostech, jako byla smrt významné šlechtické, mecenášské nebo duchovní osoby. Kázání byla součástí tištěných sborníků, do nichž přispívali různí kazatelé. Sborník mohl také obsahovat popis průběhu samotného pohřbu včetně popisu doprovodných písní, rodokmenu nebo světských smutečních proslovů příbuzných a přátel z blízkého okolí, někdy se zde také objevily doprovodné ilustrace včetně portrétu, rodinného erbu, různých mědirytů a symbolů *memento mori*.¹¹⁴

V první polovině 17. století byla tvorba protestantských pohřebních kázání na svém vrcholu, od 18. století začala být tato kázání pozvolna vytlačována katolickými, přesto se však příležitostně objevovala i později, a to zejména u německého obyvatelstva.

4.1 Pohřeb šlechty

Platila zásada, že čím byla osoba, která zemřela, bohatší a vznešenější, tím velkolepější a delší byl pohřební rituál a loučení. Pro pozůstalé byla smrt nejen smuteční událostí, ale i formou reprezentace a medializace osoby zemřelého, rodiny i celého stavu. Celý pohřební proces, jenž měl podobu pohřebního rituálu, byl složený z několika částí. První částí byla příprava a vystavení těla zemřelého těsně před samotným procesem pohřbu. Vystavení těla většinou sloužilo k vyvolání představy o dobré nebo *ideální smrti*, která byla spojena s ideou poklidného odchodu ze světa živých bez jakéhokoli násilí a bolesti. Nabalzamovaná a navoněná těla tak byla upravována, aby zdánlivě připomínala podobu spícího člověka, pokud byla těla poškozena nebo je nebylo vhodné vystavovat – nemoc,

¹¹³ PAVLÍČKOVÁ PRCHAL Radmila. „Dobrá památka“, *pohřební kázání a starší české dějepisectví. Německé pohřební kázání nad kardinálem Harrachem z roku 1667*, s. 139–141

¹¹⁴ PAVLÍČKOVÁ PRCHAL Radmila. *Pohřební kázání a emblematický tisk. Kázání nad trevírským kurfiřtem Johannem Hugo von Orsbeck z roku 1711*, s. 110

násilná smrt, morová epidemie – nahradil je portrét zesnulého. Důležitý byl také správný výběr oblečení, zemřelý byl oblékán do nejdražších látek, býval ozdoben rodovými znaky a erby a do hrobu byl ukládán spolu se vzácnými rodovými předměty. Jeho tělo bylo vystavováno v církevních nebo jiných prostorách zámku, které byly náležitě připraveny a vyzdobeny. Samotný pohřeb býval velkolepý, kázalo více kazatelů a zpívaly se pohřební písně. Bývalo na něj pozváno velké množství šlechticů a duchovních, poddaní byli o pohřbu informováni kostelními zvony. Součástí – a pravděpodobně i vyvrcholením celého aktu – byl pohřební průvod, který měl mrtvého připravit na poslední cestu. Důležité bylo také postavení pozůstalých, které symbolizovalo moc, ale i vnitřní hierarchii společnosti (ukazatelem byl např. počet koní, kteří doprovázeli zesnulého, počet praporců, ale i doba trvání pohřbu a trasa posledního rozloučení, která většinou vedla z místa úmrtí do vybraného kostela (nejčastěji do místa rodinné hrobky)).¹¹⁵

Čím byla osoba vznešenější a důležitější, tím delší byla cesta. Vše bylo uzpůsobeno tak, aby se se zesnulým řádně mohl rozloučit každý poddaný.

Jak dodává M. Sládek, součástí každého pohřebního průvodu bylo i symbolické kázání v různých kostelích, jehož provedení bylo pokaždé téměř stejné, lišilo se jen v malých detailech. Kazatelé se navzájem poslouchali a svá kázání upravovali i v závislosti na ostatních. Cestovali spolu se zemřelým a účastnili se jako čestní hosté celého pohřbu.¹¹⁶

4.2 Albrecht Václav Smiřický ze Smiřic a jeho rod

Albrecht Václav Smiřický ze Smiřic byl příslušníkem a dědicem šlechtického rodu pocházejícího z východních Čech, konkrétně ze Smiřic. Kořeny rodu Smiřických sahají až do období husitských válek. S podporou Zikmunda Lucemburského rod prosperoval, až se v průběhu 16. a 17. století stal jedním z nejbohatších a nejvlivnějších rodů u nás.¹¹⁷

Sám Albrecht Václav se jako tříletý stal hlavou náchodské větve Smiřických, vystudoval kalvinistickou školu v Heidelbergu, cestoval po Evropě a stejně jako ostatní členové rodiny byl horlivým zastáncem utrakvismu

¹¹⁵ KRÁL, Pavel. *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, s. 171–200

¹¹⁶ SLÁDEK, Miloš. *Posmrtné cestování*, s. 217

¹¹⁷ ČECHURA, Jaroslav; STACHUROVÁ KUCROVÁ, Veronika. *Smiřičtí*, s. 136–137

a reformace. Na svém panství nechal zhotovit kostel sv. Jana Křtitele, který věnoval utrakvistům. Spolu s dalšími šlechtici a duchovními se celý svůj život řídil mravní zásadou *memento mori* a dva roky před svou smrtí si podle ní nechal zhotovit v rodné obci náhrobek. Zemřel ve věku pouhých dvaceti tří let a s jeho smrtí vymřela i náchodská větev rodiny Smiřických.¹¹⁸

V době, kdy Vít Jakeš pobýval ve východních Čechách, pro něj byl Albrecht místním mecenášem a v roce 1611 mu věnoval spis *VIA PATRUM, to jest Cesta Otcův, buď pobožných, buď nezbožných...*

4.3 *Processus aneb vypsání slavného a dobré a vzácné paměti*

Jedná se o velmi rozsáhlý sborník luteránských a utrakvistických kněžů sepsaný na počest zemřelého Albrechta Václava Smiřického. Spolu s Vitem Jakešem do sborníku přispěli např. Jiřík Dykastus Mířkovský, Václav Klemens, Vít Písecký nebo Adam Spacierus Kouřimský a další. Každý z nich věnoval do sborníku jedno kázání.¹¹⁹

Spis byl vydaný v roce 1615, rok po smrti Albrechta Václava, a byl věnován Albrechtu Janu Smiřickému, poslednímu mužskému dědici rodu Smiřických a svého času nejbohatšímu šlechtici v Čechách.

Knihy je rozdělena do několika částí. První obsahuje předmluvu, v níž je zdůrazněna důležitost křesťanských pohřbů pro společnost. Pomocí biblických ukázek je čtenáři představena podoba „správného“ pohřbu se všemi náležitostmi. Důraz je opakovaně kladen na fakt, že pohřeb slouží k poslednímu rozloučení s mrtvými a k uklidnění duší pozůstalých.

Druhá část má podobu čistě informativní a detailně popisuje průběh pohřbu Václava Albrechta Smiřického. Je zde vylíčena několikadenní pohřební cesta nebožtíka do náchodského kostela, rozloučení s poddanými, blízkými a dalšími utrakvistickými faráři se zastávkami v různých kostelích. Ve spise jsou, pro větší míru autentičnosti textu, popisovány i detailní prvky, jako je barva oblečení zesnulého, vybavení pohřebního kočáru, podoba a tvar rodového erbů (včetně kresby), ukázky pohřebních písní, jména dalších slavných

¹¹⁸ JUŘÍK, Pavel. *Domina Smiřických a Liechtensteinů v Čechách*, s. 22–23

¹¹⁹ ZÍBRT, Čeněk. *Bibliografie české historie, Díl 4: Zpracování, předešlá třicetiletá válka (1600–1618)*, s. 165

nebo významných účastníků pohřbu, ale i počet poddaných, návštěvníků a přihlížejících pohřebního průvodu.

„Mezitím lidé poddaní pánův ze Smiřic, jichž v počtu 700 bylo, maje každý bílou hůlku v rukou, na koňském trhu očekávali ... [] Za těmi vozy teprv šli ti lidé poddaní pánův ze Smiřic, s bílými hůlkami v svém slibu, po třech osobách vedle sebe, jeden od druhého opodál...[] Téhož dne také po pohřbu vykonaném, lidu obecnému bylo darováno 6 sudů piva bílého, kteréž oni vytáhle sobě před domy, každý, kdož mohl a měl do čeho, točili a pili i o vseji se byli pokusili.“¹²⁰

4.3.1 Správa a obrana autora o učinění a vytlačení dvojího kázání

Třetí část je složena z kázání jednotlivých kazatelů, kteří kázali v různých kostelích nad tělem Albrechta Václava a před davy posluchačů. Kázání od Víta Jakeše bylo jedním z nich a proběhlo 5. června na zámku Škvoreckých.

„Ale poněvadž po vynesení z domu a potom po postavení v chrámě malostranském, Sv. Mikuláše řečeném, téhož mrtvého těla, na táž slova...[] muže kněze Jiřího Dykasta, služebníka Božího v osadě...[] kázání založené i vykonané bylo: aby řeč ta opětována, někomu s nepřijemnosti, ano i snad od někoho [strachována] z všetečnosti nebyla: nebo mnozí nových a jiných věcí žádostiví bývají: tou příčinou vidělo se mně povinné a posluchačům užitečné, abych na jiný text a o jiné materii kázání založil...“ (JAKEŠ, 1615)

Jak sám autor uvádí, o životě a skutcích Václava Albrechta již bylo řečeno mnoho, a proto se ve svém kázání zaměřuje na obecný popis jednotlivých fází života – od narození až po smrt. Tvrdí, že jsme se všichni narodili stejným způsobem, a proto jsme si na počátku života všichni rovni. Jsme požehnáni tím být lidé a jsme květinami, které postupem času získávají znalosti, nejprve se učí, poté kvetou a mohou začít šířit své myšlenky a pomáhat ostatním. A stejně jako květina zvadne, tak i nás čeká blízká smrt. Na rozdíl od věčného Boha je náš život krátký a pomíjivý. Autor několikrát upozorňuje na fakt, že smrt si nevybírá, je

¹²⁰ Citace z předmluvy knihy *Processus*, kterou napsal náhodský děkan v Kostelci nad Černými lesy.

nevyhnutelná a my se na ni musíme připravit – opět poukazuje na mravní zásadu *memento mori*.

„Kratičký život nás, pobudeme jako bychom nebyli, jako dým dýchání v chřípích našich, a jako řeč promluvena, pomine život náš.“ (JAKEŠ, 1615)

4.4 Monumentum

Celým názvem *Monumentum*. *To jest pohřební pamětné vypsání nedávno slavného a vysoce ceněného pána, pána Václava Albrechta Smiřického ze Smiřic, na Náchodě a Škvorci...v domě svém v Praze na Malé Straně, dne 24. měsíce dubna v hodinu 11. pokojně v Pánu usnul, svůj dluh zaplatil a potom odtud z domu a měst pražských měsíce června 4. dne odvezen a do města Náchod dne 7. téhož měsíce s slavným průvodem vzácným pánům kněžstva převezen je druhý pohřební spis, který na počest Václava Albrechta Smiřického sepsal Vít Jakeš a na rozdíl od prvního spisu se zde Jakeš věnuje i samotné osobě Václava Abrechta.*

Kniha je rozdělena do tří částí. V první se objevují všechny dříve zmíněné prvky pohřebního kázání: život, studium, vlastnosti, chování, laskavosti a činy, kterých zesnulý dosáhl, ale i rodokmen a zážitky z cest, které připomínají jeho dobrodružnou cestu po moři, jež je líčena skoro až s náboženskou úctou a která je protkaná zázraky.

„Ctnostmi a mravy znamenitými na každého člověka křesťanského povinnými hned v mladém věku se stkvěl, pobožný, pokojný, tichý, stydlivý, dětinství (což jsem slýchal a spatřoval) byl, v kterýchž ctnostech zvykl i vzrostl, ano i sa slavným pánem těm se odvykl, jich nezměnil: nýbrž těch jako víceji rostl a se množil.“ (JAKEŠ, 1614)

Ve druhé části popisuje průběh pohřbu, možné podoby kázání, zmiňuje další členy rodiny a také stesk poddaných. Tato část obsahuje velké množství emocionálně zabarvených pasáží, které podtrhují smuteční vyznění celé knihy.

„Byl Pán k poddaným i milostivý a laskavý, o čemž samých poddaných řeči mluvené a slzy vylité svědčí, kteříž v pláči toužebném mluví: Ach ne pán, ale otec nám umřel.“ (JAKEŠ, 1614)

Ve třetí části se autor dívá na pohřební kázání z širšího hlediska. Odkazuje k Bibli a cituje z ní několik vybraných pasáží tematizujících smrt některých významných panovníků a stesk jejich poddaných. Albrechta Václava vnímá jako jednoho z těchto nesmrtelných vládců. Opět je vyzdvihováno *memento mori*, neboť smrt je všudypřítomná a nevybírá si, koho a kdy si vezme. Je třeba si přát pouze poklidný nebo *ideální způsob smrti*. Všechny své posluchače a čtenáře vybízí k radosti a příjemným vzpomínkám na zesnulého, protože život je krátký a není v něm místo pro zbytečně dlouhé truchlení. V následující ukázce z textu *Monumenta* se objevuje další oblíbený topos pohřebních promluv: *ubi sunt*, tedy „kde jsou“. Jedná se o výčet významných osobností, které oplývaly bohatstvím, slávou, statečností, moudrostí či jinými mimořádnými vlastnostmi, a přesto musely ustoupit smrti.

„Nebo optáme-li se, kde je slavný král Šalamoun, dí Písmo, umřel, optáme-li se, kde nejbohatší král Libie, odpoví nám historie, umřel, optáme-li se, kde důstojný císař Konstantin, umřel, optáme-li se, kde nedávno mocný a bohatý pan Albrecht Václav, umřel, optám-li se, kde milostiví, dobrotiví potentátové, císařové, králové, monarchové...řkou historie, zemřeli, pomřeli.“ (JAKEŠ, 1614)

Závěr

V magisterské diplomové práci jsme si představili život a česky psanou tvorbu luteránského kazatele Víta Jakeše, kterou jsme zkoumali v kontextu luteránské víry, věnovali jsme se taktéž odkazu Martina Luthera, na jehož názory a tvorbu jsme několikrát odkazovali a porovnávali ji s tvorbou Víta Jakeše. Pracovali jsme s osmi digitalizovanými Jakešovými spisy: *Kázání dvoje*, *Kázání troje*, *Zpráva o moru*, *Zrcadlo rodiny bezbožné*, *Tractatus de Apostasia*, *Kázání o vyvozování a zadržování*, *Proccessus* a *Monumentum*.

Vít Jakeš tvořil v těžké době plné válek, násilí, morových epidemií, strachu, mocenských a politických bojů, což jej silně poznamenalo a mělo vliv na výslednou podobu jeho tvorby, jejíž základní rysy můžeme shrnout v pěti následujících bodech:

1. Vít Jakeš byl bezpochyby Lutherovým obdivovatelem a následovníkem, přestože jej ve většině spisů necituje ani se na něj přímo neodkazuje – výjimku tvoří historiografický spis *Obrana kalichu*, jenž sice nebyl předmětem zájmu naší diplomové práce, je v něm však patrná Jakešova náklonnost k Lutherovi, kterého Jakeš považuje za jednu ze tří nejdůležitějších postav utrakvistických dějin a zakladatele pozdější luteránské církve. V ostatních spisech se Jakeš Lutherovými názory a myšlenkami v kázáních inspiroval – staví se proti odpustkům, očistci a poslednímu pomazání, prosazuje kázání v národním jazyce a zdůrazňuje, že pokání má být pouze vnitřní záležitostí založenou na lidském svědomí.

2. Byl představitelem katastrofického milenialismu. Společenská situace a nejisté postavení luteránů utvrdily Jakeše v přesvědčení, že konec světa se nezadržitelně blíží a bude mít podobu války, v níž se proti sobě postaví různá náboženství, ale i lidé stejné víry, a nakonec postihne každého bez rozdílu. Odmítá pojetí příchodu Antikrista na zemi, jelikož konec světa má v rukou pouze Bůh, jenž trestá lid za hříšné chování. Konec světa ale nenastane najednou, Jakeš věří v přírodní prodigie a tzv. Bohem sesílané otcovské tresty – a to v podobě přírodních katastrof –, které konec světa předvídají a poskytují člověku možnost nápravy před posledním soudem, a to právě pokáním a obrácením nevěřících nebo jinověrných na „správnou“ křesťanskou víru. Všechna jeho eschatologická kázání dodržují totéž schéma, které odpovídá čtyřem fázím luteránského

kázání – 1) vychází z Bible, 2) seznámí s problémem, 3) vystraší posluchače nebo čtenáře popisem hříchů a hříšného chování, 4) vyzve k jeho nápravě a následnému uklidnění a povzbuzení nadějí na lepší časy nebo spasení duše.

3. Jakešova tvorba obsahuje silně citově zbarvené pasáže. Důležitá je pro něj jazyková vytríbenost a obratnost promluv, do textu vkládá různá naučná exempla, většinou biblická nebo lidová, přísloví nebo biblické citáty, které následně komentuje a rozebírá. V pozdějších spisech – myšleno kolem roku 1618 – se také proměňuje jeho způsob psaní. Objevuje se více kritických, burcujících a naléhavých pasáží (myšleno v rámci popisu lidských hříchů a Božích trestů), které vznikaly zvláště kvůli strachu ohledně nejistého postavení luteránů ve společnosti, sílicímu vlivu katolické církve a počátku třicetileté války.

4. Oproti Lutherovi není Jakeš tolik politicky ani nábožensky angažovaný, sice není spokojený s vývojem společnosti, ale otevřeně ji ve svých spisech nekritizuje, nevybízí její k reformě, ani se vysloveně nestaví proti katolické církvi v čele s papežem. Kritika v jeho spisech je vždy obecná, nezaměřuje se na konkrétního papeže nebo panovníka, ale na příklady – exempla – určitého chování (např. špatná, zlá, lakomá nebo sobecká vrchnost, kazatel, jehož chování je v rozporu s tím, o čem sám káže, rozmazlené dítě, které nerespektuje svého rodiče, pohan nebo Žid, který roznáší mor apod.). Nejčastěji se ale odkazuje na Bibli nebo na antický starověk, v nichž hledá paralelu k současné situaci. Za jedinou výraznější výjimku můžeme považovat spis *Kázání troje*, v němž Jakeš částečně vybízí k povstání utlačovaných rolníků.

5. Byl také autorem preskriptivní a nábožensko-vzdělávací literatury, tzv. Erbauungsliteratur, jejímž cílem bylo vzdělat a poučit širokou vrstvu společnosti, připravit je na životní útrapy – nejen manželství a výchovu dětí (schopnost komunikace mezi generacemi, jednota, spolupráce a sounáležitost v rodině...) –, ale i na nevyhnutelnost smrti, na níž se lidé mají připravit a nebát se jí. V celé své tvorbě se držel se morální zásady memento mori. Byl toho názoru, že výchova a vzdělání dokáže upevnit jednotu společnosti a očistit ji od hříchů.

Všech pět výše zmíněných bodů definuje Jakešovu kazatelskou tvorbu, v níž dodržuje základní principy luteránského kázání inspirované Martinem Lutherem.

Pro Jakeše je nejdůležitější upřímná víra v Boha, který je podle něj neomylný a vševědoucí, a pouze on rozhoduje o životě nebo smrti každého člověka zvlášť. Jakeš se řídí starozákonní zásadou *čím kdo hřeší, tím trestán bývá*. Taktéž káže o možné nápravě hříšníka pomocí pokání, vybízí ke spáse duše pomocí šíření lásky a spolupráce mezi lidmi.

Anotace

Autor: Bc. Jana Jančíková

Název katedry a fakulty: Filozofická fakulta, katedra bohemistiky

Název diplomové práce: Kazatelská tvorba Víta Jakeše

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Počet znaků: 118 749

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 61

Klíčová slova: kazatel, luteráni, smrt, eschatologie, milenialismus, moralistní literatura, mor

Anotace: Diplomová práce je zaměřena na život a tvorbu českého luteránského kazatele Víta Jakeše. Zohledňuje rovněž dějiny luteránů v Čechách a specifika jejich tvorby. Součástí je také analýza a rozbor osmi digitalizovaných Jakešových spisů, které jsou rozděleny do třech větších okruhů dle základních principů protestantského kázání. První okruh, složený z pěti spisů, je zaměřen na eschatologická kázání s vidinou blížícího se konce světa, morových ran, přírodních katastrof a válek, druhý okruh, obsahující pouze jeden spis, reprezentuje výchovná a mravoučná kázání, manželství, východu dítěte a postavení ženy ve společnosti, a třetí okruh, čítající dva spisy, obsahuje poznámky k luteránskému velmi oblíbenému pohřebnímu kázání věnovanému Albrechtu Smiřickému ze Smiřic.

Klíčová slova v angličtině

Preacher, Czech Lutheran, death, Eschatology, Millennialism, plague, moralistic literature

Anotace v angličtině

The thesis focuses on the life and work of the Czech Lutheran preacher Vít Jakeš. It also considers the history of Lutherans in Bohemia and the specifics of their work. It also includes an analysis of eight digitized Jakeš's writings, which are divided into three major chapters according to the basic principles of Protestant preaching. The first chapter (consisting of five writings) focuses on eschatological sermons with visions of the approaching end of the world, plagues, natural disasters, and wars; the second chapter (consisting only one digitized writing) represents educational and moral sermons, marriage, child-rearing, and the position of women in society; and the third chapter (comprising two writings) contains notes on a funeral sermon dedicated to Albrecht of Smiřice, a very popular funeral sermon among Lutherans.

Seznam použité literatury

1. Primární literatura

1. JAKEŠ, Vít. *Tractatus de Apostasia. Krátké sebrání o hrozném odstoupení a odvrácení se lidském*. Praha: Oldřich Valda, 1608
2. JAKEŠ, Vít. *Zpráva o Moru*. [Praha]: Matěj Pardubský, 1613
3. JAKEŠ, Vít. *Monumentum, to jest pohřební pamětné vypsání*. [Praha], 1614
4. JAKEŠ, Vít. *Kázání dvoje z knih třetích královských z kapitoly sedmnácté a osmnácté*. Praha: Daniel Karolides z Karlsberka, 1615
5. JAKEŠ, Vít. *Kázání o zadržování a vyvozování neb vylévání dešťů*. Praha: Daniel Karolides z Karlsberka, 1615
6. JAKEŠ, Vít. *Zrcadlo rodiny bezbožné*. Praha: Matěj Pardubský, 1615
7. JAKEŠ, Vít a kol. *Processus aneb vypsání slavného pohřbu*. Praha: Daniel Karolides z Karlsberka, 1615
8. JAKEŠ, Vít. *Kázání troje léta šestnáctistého osmého činěné*, Praha: Pavel Sessius, [1618?]
9. JAKEŠ, Vít. *Obrana kalichu svatého*. [Pirna] : Jan Ctibor Kbelský, [1631–1635?]

2. Sekundární literatura

1. BIERNOT, David. *Konec tohoto světa: milenialismus a jeho místo v judaismu, křesťanství a islámu*. Praha: Dingir, 2012. ISBN 978-80-86779-24-9.
2. BŮŽEK, Václav. *Věk urozených: šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-417-4.
3. CERMANOVÁ, Pavlína. *Čechy na konci věků: apokalyptické myšlení a vize husitské doby*. Praha: Argo, 2013. Každodenní život. ISBN 978-80-257-1003-6.
4. ČECHURA, Jaroslav, Veronika STACHUROVÁ KUCROVÁ a Zuzana VLASÁKOVÁ. *Smiřičtí: krátké dějiny úspěšného rodu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2018. Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska. ISBN 978-80-7422-646-5.
5. CHOBOT, Karel. *Historie a vývoj zobrazování hmyzu a ilustrace v entomologii*. 2008. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká

- fakulta, Katedra filosofie a dějin přírodních věd. Vedoucí práce Stibral, Karel.
6. DELUMEAU, Jean. *Tisíc let štěstí*. Praha: Argo, 2010. Každodenní život. ISBN 978-80-257-0237-6.
 7. DELUMEAU, Jean. *Dějiny ráje: Zahrada rozkoše*. Praha: Argo, 2003. Každodenní život. ISBN 80-7203-460-X.
 8. DELUMEAU, Jean. *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Praha: Volvox Globator, 1998. ISBN 80-7207-180-7.
 9. DELUMEAU, Jean. *Strach na Západě ve 14. - 18. století: obležená obec*. Praha: Argo, 1999. Každodenní život. ISBN 80-7203-208-9.
 10. HAVLÍK, Jiří M. *Morová Kázání Christiana Augustina Pfaltze (1629-1701)*. Listy filologické, vol. 129, no. 1/2, 2006, pp. 151-152.
 11. HEŘMÁNEK, Pavel. *Jan Amos Komenský a Kristina Poniatovská: učenec a vizionářka v době třicetileté války*. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2015. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 978-80-7422-287-0.
 12. JIRKOVÁ, Pavla. *"Větší-li se, či menší mor": raně novověké morové epidemie v českých zemích*. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV v Tiskárně Ministerstva vnitra, p.o., 2019. ISBN 978-80-7616-045-3.
 13. JUST, Jiří, Zdeněk R. NEŠPOR a Ondřej MATĚJKA. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha: Lutherova společnost, 2009. ISBN 978-80-903632-8-1.
 14. JUŘÍK, Pavel. *Dominia Smiřických a Liechtensteinů v Čechách*. Praha: Libri, 2012. ISBN 978-80-7277-490-6.
 15. Kazatel: *homiletický čtvrtletník*. Olomouc: R. Promberger, 1897, 4(4)
 16. KOLÁŘOVÁ Jana. *Několik pohledů na tematizaci dítěte a výchovy v literatuře pozdního humanismu*. Bohemica litteraria. 2012.
 17. KOLÁŘOVÁ Jana. *Vliv renesančního manýrismu na tvorbu latinského humanistického básníka Pavla z Jizbice*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Moravica - Studia Moravica. 2004
 18. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Historie o těžkých protivenstvích církve české, hned od počátku jejího na víru křesťanskou obrácení, v létu Páně 894. až do léta 1632. za panování Ferdinanda II.: s připojením historie o persekuci Valdenských roku 1655. stalé*. V Praze: Nákladem české evanj. reformované církve pražské, 1870.

19. KRÁL, Pavel. *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2004. Monographia historica. ISBN 80-7040-697-6.
20. KUTNAR, František. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, ISBN 978-80-7106-402-2.
21. LENDEROVÁ, Milena. *Zrození dětství*, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities 7 (2001)
22. LIGUŠ, Ján, Tomáš BUTTA a Pavel KOLÁŘ. *Kazatelství v kontextu tradice a přítomnosti: studie z homiletiky*. Chomutov: L. Marek, 2014. Pontes pragenses (L. Marek). ISBN 978-80-87127-69-8.
23. LISÁ, Martina. *Pirenská exulantská obec během třicetileté války očima kroniky Václava Nosidla z Geblic*. In: Sborník Národního muzea v Praze, 54, 2009, č. 1-4, s. 3–43
24. MALURA, Jan, ed. *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2010. ISBN 978-80-7368-854-7.
25. MARTÍNEK, J. *Nová humanistická bohemika*. Listy filologické, 94(3), 1971, s. 218–227. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/23466483>
26. MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.
27. *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. V Praze: J. Otto, 1897. sv. 12
28. PAVLÍČKOVÁ PRCHAL Radmila. *"Dobrá památka", pohřební kázání a starší české dějepisectví. Německé pohřební kázání nad kardinálem Harrachem z roku 1667*. Theatrum historiae. 2007
29. PAVLÍČKOVÁ PRCHAL Radmila. *Pohřební kázání a emblematický tisk. Kázání nad trevírským kurfiřtem Johannem Hugo von Orsbeck z roku 1711*. Theatrum historiae. 2009.
30. PETRŮ, Eduard. *Vývoj českého exempla v době předhusitské*. Eduard Petrů. 1. vyd. Praha: SPN, 1966; (KNT 1). 134 s. (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Tomus 41, Philologica; 22)
31. PŮBALOVÁ, Ludmila. *Přístupy k smrti a k pohřbívání v různých historických epochách lidstva*. Č. Bud., 2008. diplomová práce (Mgr.).

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH. Teologická fakulta, vedoucí práce: RSDr. Ján Mišovič, CSc.

32. RADA, Ivan. *Dějiny země Koruny české, I: Od příchodu Slovanů do roku 1740*. Praha: Paseka, 1992, s. 240. ISBN 80-85192-29-2.
33. SLÁDEK, Miloš. *Malý svět jest člověk, aneb, Výbor z české barokní prózy*. Jinočany: H&H, 1995. ISBN 80-85787-84-9.
34. SLÁDEK Miloš, *Posmrtné cestování Albrechta Václava Smiřického ze Smiřic*, in: Lenka BOBKOVÁ – Michaela NEUDERTOVÁ (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 215–218.
35. SLÁDEK, Miloš. *Česká jednotlivě vydaná sváteční a příležitostná kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. 2013. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Ústav dějin křesťanského umění. Vedoucí práce Royt, Jan.
36. SCHEUFLER, Vladimír. *Vynášení smrti a morové epidemie*. Český Lid, vol. 50, no. 4, 1963, pp. 207–212. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/42702225>
37. SCHEUCH, Richard. *Průvodce Apokalypsou*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1989.
38. TOMÍČEK, David. *Souvislosti česky psané tištěné literatury o moru 16. století*. Listy filologické, vol. 130, no. 1/2, 2007, pp. 43–60. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/23468487>
39. TRUHLÁŘ, Antonín, Karel HRDINA, Josef HEJNIC a Jan MARTÍNEK. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*. Praha: Academia, 1966. sv. 2, s. [1a]. ISBN 978-80-200-1986-8.
40. VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury*, Díl 1. Praha: L. Mazáč, [1940?]
41. WINDMEIJER, Jeroen. *Petrova zpověď*. Přeložil Adéla ELBEL. Praha: XYZ, 2018. ISBN 978-80-7597-143-2.
42. WONDŘÁK, Eduard. *Historie moru v českých zemích: o moru, morových ranách a boji proti nim, o zoufalství, strachu a nadějích i o nezodpovězených otázkách*. 2., doplněné vydání. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2020. ISBN 978-80-7553-843-7.
43. ZÍBRT, Čeněk. *Bibliografie české historie, Díl 1: Knihověda a část všeobecná, pomocné vědy*. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1900
44. ZÍBRT, Čeněk. *Hra v kuželky a koule u starých Čechů*. Zlatá Praha. Rok 1887 – 1888. Ročník 5. ISSN 1801-2493.

3. Internetové zdroje

1. BORKOVÁ, Iva. Naši předci luteráni: Lutherovo učení mělo v českých zemích velký ohlas. 100+1 zahraniční zajímavost. [online]. Dostupné z: <https://www.stoplusjednicka.cz/nasi-predci-luterani-lutherovo-uceni-melo-v-ceskych-zemich-velky-ohlas>
2. Česká evangelická luteránská církev. Dostupné z: <https://www.luterani.cz/>
3. RANSDORF, Miroslav a Marie SUCHÁNKOVÁ. *Luterství*. Sociologická encyklopedie. [online]. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i, Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Luterstv%C3%AD>
4. VOIT, Petr. Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. Století. [online]. Dostupné z: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Hlavn%C3%AD_strana
5. VOLESKÝ, Jiří. Trest [online]. Bible - o bibli. Dostupné z: <http://bible.jirivolesky-cestovani.cz/index.php/temata/14-sample-data-articles/91-trest>
6. Vokabulář webový [online]. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/>.
7. ZVELEBIL, Miroslav. *Lutherovo manželství – vzor a symbol*. [online]. Dostupné z: <https://www.getsemany.cz/node/3209>
8. Bibliografická databáze bohemikálních tisků, rukopisů a moderní literatury. [online]. Dostupné z: <https://knihoveda.lib.cas.cz/Record/K03434?sid=7336176>